

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ПЕДАГАГІЧНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ ІМЯ
МАКСІМА ТАНКА»

Факультэт беларускай і рускай філалогіі

Кафедра беларускай літаратуры і культуры

УЗГОДНЕНА

Загаччык кафедры
беларускай літаратуры і культуры

I.M. Гоўзіч
«08» 05 2014 г.

УЗГОДНЕНА

Дэкан факультэта
беларускай і рускай філалогіі

В.Д. Старычонок
«08» 05 2014 г.

Рэгістрацыйны № УД – 33-02/195/2014

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС ПА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ

РЭТОРЫКА

для спецыяльнасцей 1-02 03 01 Беларуская мова і літаратура; 1-02 03 03
Беларуская мова і літаратура. Замежная мова (з указаннем мовы)

Складальнікі

Д.Я. Дрозд, выкладчык кафедры беларускай літаратуры і культуры;
І.М.Гоўзіч, загаччык кафедры беларускай літаратуры і культуры, кандыдат
філалагічных навук, дацэнт

Разгледжана і зацверджана

на пасяджэнні Савета БДПУ 26 зэрвеня 2014 г. пратакол № 9

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

У сучасным грамадстве набыццё навыкаў прамоўніцкага майстэрства з'яўляецца неад'емным элементам падрыхтоўкі спецыялістаў практычна ва ўсіх сацыяльных прафесіях. Выказваць свае думкі дакладна, лаканічна, красамоўна асабліва неабходна настаўніку-славесніку, для якога майстэрства вуснага публічнага выказвання – найважнейшы інструмент у прафесійнай дзейнасці.

Вучэбна-метадычны комплекс па дысцыпліне “Рыторыка” знаёміць студэнтаў з гісторыяй, асновамі тэорыі, практыкай і тэхнікай прамоўніцкага майстэрства. Гэтая дысцыпліна паспрыяе аратарскаму, а таксама агульнакультурнаму, інтэлектуальнаму развіццю будучых настаўнікаў.

Выкладанне рыторыкі заснавана на выкарыстанні ведаў, атрыманых студэнтамі не толькі ў працэсе навучання грамадскім (“Філасофія”, “Псіхалогія” і інш.) або лінгвістычным дысцыплінам. Рыторыка самым цесным чынам звязана і з навукай аб літаратуры. Акрамя таго ў складванні рытарычных традыцый менавіта літаратары, майстры мастацкага слова ва ўсе часы адыгрывалі надзвычай важную ролю.

Мэта вучэбна-метадычнага комплексу – набыццё асноўных тэарэтычных ведаў у галіне рыторыкі, неабходных для практычнага валодання эфектыўным і рытарычна культурным маўленнем, актывізацыя маўленчай дзейнасці студэнтаў, павышэнне ўзроўню аратарскага майстэрства.

Асноўныя задачы:

- пазнаёміць студэнтаў з гісторыяй рыторыкі, як навукі і мастацтва, з асновамі тэорыі прамоўніцкага мастацтва і міжасобасных маўленчых зносін;
- закладзі асновы валодання майстэрствам живога вуснага слова (прамоўніцкім майстэрствам, майстэрствам пераканання і аргументацыі, вядзенню гутаркі, сцэнічным чытаннем і інш.);
- сфарміраваць навыкі пабудовы выказванняў у форме завершаных тэкстаў розных жанраў і дасягнення камунікатыўнага кантакту са слухачамі ў час выступлення;
- навучыць рабіць рытарычны аналіз тэксту, аналізаваць публічныя выказванні (чужыя і свае);
- выпрацаваць уменні знаходзіць магчымыя спосабы пераканання адносна прадмета маўлення і правільнай пабудовы аргумента;
- фарміраваць уменні і навыкі выразнага чытання мастацкіх тэкстаў, што выключна важна для паспяховай працы настаўніка-славесніка;
- навучыць будучых настаўнікаў валодаць сваім голасам, маўленчым апаратам, дзеля максімальнай эфектыўнасці педагагічнай камунікацыі.

Тэарэтычны раздзел утрымлівае лекцыйныя матэрыялы па дысцыпліне, змест якіх адпавядае тыпавай і вучэбным праграмам. У практычным раздзеле змешчаны метадычныя рэкамендацыі для падрыхтоўкі і правядзення гутарак, спрэчак, паведамленняў. Раздзел кантролю ведаў утрымлівае матэрыялы, якія дазваляюць вызначыць адпаведнасць вынікаў вучэбнай дзейнасці. У дапаможным раздзеле змешчана вучэбная праграма і спіс літаратуры.

У якасці сродкаў кантролю за паспяховасцю студэнтаў і выяўлення іх ведаў па дысцыпліне “Рыторыка” прымяняюцца:

1. Бягучы кантроль (ацэнка працы студэнта ў аўдыторыі на лекцыйных занятках, а таксама самастойная пазааўдыторная праца студэнта).
2. Прамежкавы кантроль (праверка КСР і тэставых заданняў).
3. Выніковы кантроль (залік).

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

I. ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

МАТЭРЫЯЛЫ ДЛЯ ТЭАРЭТЫЧНАГА ВЫВУЧЭННЯ ДЫСЦЫПЛІНЫ

1. Рыторыка як вучэбная дысцыпліна

Рыторыка – тэорыя аратарскага мастацтва, тэорыя красамоўства, навука аб уменні гаварыць прыгожа, добра, так, як трэба ў канкрэтным выпадку. Паколькі рыторыка – адна з самых старажытных навук у гісторыі чалавецтва, яна мае сваю назву не толькі на грэчаскай мове: “рыторыка”, але і на лацінскай: “элаквенцыя”. Слова “рыторыка” мае тры сэнсавых значэння: у даўніну малодшыя класы духоўных семінарыі называліся “рыторыкі”, “рытары”; знешне прыгожае, эфектнае маўленне; аратарскае мастацтва, тэорыя красамоўства.

Рыторыка ў сучасным уяўленні не столькі ўпрыгожванне прамоў, “мастацтва прыгожа размаўляць”, “навука пераконваць”, колькі “здольнасць знаходзіць магчымыя спосабы пераканання адносна кожнага дадзенага прадмета”, што ў чарговы раз зраўняе рыторыку з маўленчай кампетэнтнасцю.

Рыторыка яднае ў сабе прыкметы навукі, паколькі ў ёй ёсць дакладна выпісаныя правілы, якія павінен выконваць кожны, хто жадаў бы засвоіць яе азы. Але ў рыторыцы сканцэнтраваны і пачаткі сапраўднага мастацтва, таму што ніякія правілы не могуць гарантаваць паспяховы вынік для кожнага аратара-пачаткоўца.

Як вучэбны прадмет рыторыка складаецца з чатырох частак: гісторыі, тэорыі, практыкі і гэмікі. Уключае ў сябе лагічны, этычны, псіхалагічны, філасофскі, лінгвістычны, мастацкі і іншыя аспекты моўнай камунікацыі.

Уменне добра гаварыць неабходна ўсім, асабліва дзелавым людзям: кіраўнікам, вучоным, журналістам, а таксама настаўнікам, студэнтам і проста суб'яднікам. Кожны чалавек павінен умець дакладна, прыгожа выяўляць свае думкі. Менавіта гэтаму і вучыць прадмет, які называецца рыторыка. Прадметам рыторыкі як вучэбнай дысцыпліны з'яўляюцца вывучэнне тэорыі красамоўства і фарміраванне неабходных якасцей аратара.

Мэта рыторыкі як вучэбнай дысцыпліны заключаецца ў тым, каб шляхам навучання аратарскаму мастацтву патэнцыйных аратараў і патэнцыйных слухачоў утрымаць іх ад выкарыстання маўлення ў мэтах прынясення шкоды. Задачай рыторыкі ў гэтым выпадку з'яўляецца навучанне навикам і ўменням выяўляць у слове ўсё прыгожае, сапраўднае і разумнае, пазнаваць усё непрыгожае, ілжывае і неразумнае.

2. Гісторыя рыторыкі

“Хто з языком, той з пірагом” (народная мудрасць)

Цяжка зразумець сутнасць сучаснага прамоўніцкага майстэрства, не звярнуўшыся да яго гісторыі. Як нельга зразумець культуру народа, не ведаючы яго мінулага.

Прамоўніцкае майстэрства цанілі яшчэ ў старажытным Егіпце, Асірыі, Вавілоне, Індыі і Кітае. Навука пра красамоўства бярэ свой пачатак са Старажытнай Грэцыі і Старажытнага Рыма. Аратарскае мастацтва было адным з сямі “вызваленых мастацтваў”, што складалі асноўны цыкл гуманітарных ведаў ва ўсіх старажытных навучальных установах.

Антычная рыторыка нарадзілася ў Старажытнай Грэцыі з гераічнага эпасу і драмы, аднак у адрозненне ад гэтых жанраў вусныя прамовы былі незвычайна актуальныя і дапамагалі вырашаць менавіта тыя пытанні і праблемы, якія ўзнікалі ў дадзены момант жыцця грэкаў. Красамоўства ўзяло ад іншых жанраў самае лепшае: эмацыйнасць, мастацкасць, сілу логікі і пераканання.

Росквіт рыторыкі супаў з росквітам афінскай рабаўладальнай дэмакратыі, калі вядучую ролю ў дзяржаве ігралі народны сход, рада пяцісот, народны суд. Ва ўсіх трох установах мастацтва жывога слова адыгрывала значную ролю, дапамагала раскрываць сутнасць справы і паспяхова яе вырашаць, а ў судзе красамоўства стала важнай умовай паспяховага завяршэння судовай справы.

Да 5 ст. да н.э. склаліся пэўныя рытарычныя традыцыі, таму лічылася, што задача аратара: тлумачыць, пабуджаць (да мыслення, рашэння, дзеяння) і прыносіць слухачам задавальненне. Элада ўзрасцела многа вядомых рытараў: Гегесіта, Гіперыда, Ісакрата, Ісая, Эсхіна, Філакрата.

Першае цэласнае ўдзяленне аб антычным красамоўстве даюць нам крыніцы эпохі Перыкла, вядомага дзяржаўнага дзеяча і рэфарматара, выбітнага аратара. Вядомая яго прамова, агучаная ў час пахавання афінскіх воінаў.

Менавіта ў 5 ст. да н.э., у 427 г. да н.э., два грэкі Коракс і Лісій склалі першы падручнік рыторыкі. У гэты год аратар Горгій праявіў нячутае раней красамоўства, прынесенае ім з грэчаскай калоніі на Сіцыліі. Горгій, Коракс, Лісій лічацца заснавацелямі рыторыкі.

Майстрамі красамоўства ў Старажытнай Грэцыі былі сафісты – платныя настаўнікі, якія навучалі правядзенню славесных баталій паміж суразмоўцамі адрозных поглядаў, рыхтавалі моладзь да грамадскага жыцця, а таксама займаліся парыхтоўкай рытараў. Заслуга сафістаў – распрацоўка рыторыкі – мастацтва красамоўства і эўрыстыкі – мастацтва доказу. У 6 ст. да н.э. настаўнікі красамоўства ператварылі спрэчку ў пустую, прывідную мудрасць. Філасофія сафістаў ператварылася ў гульню паняццямі, у мастацтва блытаць іншых.

Цэлую эпоху ў развіцці тэорыі аратарскага мастацтва склала творчасць **Арыстоцеля** (384 – 322 гг. да н.э.). Яго працы “Арганон” (“Аналіцікі”), “Рыторыка”, “Паэціка” зрабілі несумненны ўплыў на развіццё

навукі. Па меркаванні Арыстоцеля, тая прмова добрая, якая адразу ж дае веды. Прыгажосць, выразнасць ён не разглядаў як самамэту. Усе магчымасці жывога слова ён падпарадкоўваў галоўнай задачы: дасягненне ведаў, абуджэнне грамадскай думкі.

Найвялікшым палітычным прамоўцам у старажытнай Грэцыі быў **Дэмасфен** (384 – 322 гг. да н.э.). Прамовы Дэмасфена былі насычаны фактычным матэрыялам. Ён умеў ў любой сітуацыі прымусіць аўдыторыю даслухаць сябе да канца. Нярэдка ў яго прмовах гучалі вобразныя характарыстыкі людзей і іх учынкаў. Як сведчаць сучаснікі, першую яго прмову публіка сустрэла кпінамі і здзекамі: картаваць і слабы ад прыроды голас Дэмасфена не імпанавалі тэмпераментным афініям. Але нястомнымі трэніроўкамі ён дабіўся перамогі над сабой. Старажытныя пісьменнікі адзначаў: “Няснае, шапялявае вымаўленне ён пераадольваў, укладваючы ў рот каменьчык, і так, чытаючы на памяць урыўкі з паэтаў, голас умацоўваўся бегам, гаворкай на крутых пад’ёмах” (Плутарх). Каб пазбавіцца ад міжвольнага пацэпвання плячамі, ён вешаў над сабой вострае кап’ё, якое выклікала боль пра любым неасцярожным руху. Дэмасфен пераадолеў фізічныя недахопы, давёў прамоўніцкую тэхніку да дасканаласці і стаў найвялікшым прамоўцам. Сваім прыкладам ён пацвердзіў важны прынцып прамоўніцкага майстэрства: прамоўцам можа стаць практычна кожны, калі не пашкадуе для гэтага працы і часу. Пры гэтым, канечне, зусім не абавязкова карыстацца метадыкай Дэмасфена, хоць паслядоўнікаў яго незвычайных метадаў можна сустрэць і ў пазнейшыя часы. З біяграфіі Уладзіміра Маякоўскага вядома, што дванаццацігадовым падлеткам ён трэніраваўся выступаць з ірамовамі, набраўшы каменьчыкаў у рот.

З сярэдзіны II ст. да н.э. У Старажытным Рыме таксама з’явіліся аратары і тэаэтыкі рыторыкі. Найбольш вядомай сярод прамоўцаў асобай быў **Марк Тулій Цыцэрон** (106 – 43 гг. да н.э.) – бліскучы прамоўца, выдатны дзяржаўны і палітычны дзеяч, філосаф, літаратар. Прамоўніцкаму майстэрству ён прысвяціў наступныя трактаты: “Аб прамоўцу”, “Бунт”, “Прамоўца”. Крылатым стала вызначэнне Цыцэрона: “Ёсць два віды майстэрства, якія могуць паставіць чалавека на самую высокую ступень пашаны і славы: пешае – майстэрства палкаводца, дугое – майстэрства добрага прамоўцы”. Перад прамоўцам Цыцэрон ставіў тры асноўныя задачы:

- 1) даказаць свой пункт гледжання фактамі і аргументамі;
- 2) пакінуць у слухача эстэтычнае задавальненне;
- 3) уздзейнічаць на волю і паводзіны слухачоў, абуджаць у іх жаданне да актыўнай дзейнасці.

Прамоўніцкае майстэрства было досыць высокім і ў старажытнай Беларусі. **Кірыла Тураўскі** ўвайшоў у гісторыю не толькі як знаны пісьменнік, але і як выдатны майстар урачыстага царкоўнага красамоўства другой паловы XII ст. І сёння нас хвалюе паэтычнае павучанне “Слова на

антывялікдзень”, дзе духоўнае абнаўленне чалавецтва праз хрышчэнне супастаўляецца з веснавым адраджэннем прыроды: “Весна красная есть вера Христова...”. Словы і прытчы Тураўскага ўключаны ў анталогію лепшых узораў слаўных сусветных красамоўцаў.

Майстрам літаратурна аформленай пропаведзі XII ст. быў мітрапаліт **Кліменцій Смаляціч**. Да нашага часу дайшоў толькі адзін яго твор – “Посланіе к пресвітеру Фоме”.

Да ліку знакамітых аратараў 15 ст. належыць мітрапаліт **Грыгорый Цамблак**, казанні якога “Слово на воздвижение честного креста”, “Слово на успение Божия Матери” сучаснікі параўноўвалі з лепшымі ўзорамі хрысціянскай пропаведзі Іаана Златавуста.

На Беларусі 16-17 стст. пытаннямі развіцця моўнай культуры займаліся выдатныя вучоныя асветнікі Францыск Скарына, Васіль Цяпінскі, Мялецкі Сматрыцкі, Лаўрэнцій Зізаній і інш.

Ф. Скарына пры перакладзе кніг Свяшчэннага пісання выкарыстоўваў элементы жывой беларускай мовы, што мела выключнае значэнне для далейшага лёсу мовы рэлігійнай літаратуры на Беларусі.

Справу Скарыны працягнулі Цяпінскі, Бядны, Сматрыцкі і інш. пісьменнікі 16-17 стст.

Сігізмунд Лаўксмін (выпускнік Віленскага ўніверсітэта, працаваў школьным настаўнікам рыторыкі ў калегіі ў Полацку, выкладаў паэтыку ў Нясвіжы) напісаў па-лацінску падручнік “Практычнае красамоўства”, які адзінаццаць разоў выдаваўся ў буйных друкарнях Еўропы. Вось як піша Лаўксмін пра важнасць умення павільна і пыгожа размаўляць: “Якраз з красамоўства бяруць пачатак грамадскае жыццё і ўвесь лад спарадкаваных адносін, бо, навучыўшыся размаўляць, мы навучыліся сяброўству, выйшлі з палёў і лясоў у гарады і спушыліся ў грамадства”.

На старабеларускай літаратурнай мове прамаўляў свае казанні **Леў Сапега** -- адзін з найвыдатнейшых дзеячаў мінуўчыны, прыроджаны дыпламат і палітык, таленавіты пісьменнік-публіцыст. Ён сцвярджаў, што “пагарды заслугоўвае той, хто гаворыць аб свабодзе, а правоў не ведае, асабліва сорамна не ведаць правоў, якія напісаны не на чужой, а на роднай мове”.

У канцы 18 ст. істотны ўнёсак у развіццё рытарычнай навукі зрабіў прафесар літаратуры Віленскага ўніверсітэта **Фларыян Галянскі**. Яго кніга “Пра красамоўства і паэзію” (1786) была падручнікам у навучальных установах Беларусі, Польшы, Літвы. Галянскі сцвярджаў, што пераканальнасць выказвання не ў шматслоўі, а ў праўдзе. Спасылаючыся на Цыцэрона, ён пісаў: “адзіным крытэрыем густу з’яўляецца прырода і воля, і нельга чакаць добрага густу ў краінах, дзе няма свабоды для развіцця гуманітарных навук і прыгожага мастацтва, як не можа быць красамоўства і сапраўдных аратараў у народаў, прыгнечаных тыраніяй”.

У пачатку XIX ст. навука аб красамоўстве прыйшла ў заняпад, і толькі пачынаючы з другой паловы XX ст. зноў стала адраджацца. Аднак ніколі не знікала як жанр прамоўніцкая проза.

Жанр прамоўніцкай прозы у 19 ст. узняў на новую вышыню **К. Каліноўскі**, аўтар першай бел. газеты “Мужыцкая праўда”. Прыгадайце яго публіцыстычныя маналогі-звароты да народа, развітанне-запавет “Пісьмо з-пад шыбеніцы”.

Яркія ўзоры прамоўніцкай публіцыстыкі – прадмовы **Ф. Багушэвіча** да паэтычных зборнікаў “Дудка беларуская” і “Смык беларускі”.

XX ст. хаактарызуецца актыўнай дзейнасцю таленавітых майстроў красамоўства, сярод якіх назавем Я. Купалу, Я. Коласа, А. Луцкевіча, В. Ластоўскага і інш. пісьменнікаў, грамадскіх і культурных дзеячаў, чые творчасць, праца, ідэі спрыялі станаўленню сучаснай беларускай мовы. Выдатнымі прамоўцамі былі Б. Тарашкевіч, П. Броўка, М. Танк, П. Панчанка, У. Караткевіч, Н. Гілевіч.

У канцы 80-х – 90-е гг. XX ст. рыторыка пачала выкладацца ў вучэбных установах. Вядомыя працы А.Е. Міхневіча, І.Н. Кузнецова, Е.А. Матвіенка, А.С. Падабеда і інш.

3. Антычны рытарычны канон

*Аратар павінен клапаціцца пра тры рэчы –
што сказаць, дзе сказаць і як сказаць
(Цыцэрон)*

Канон рытарычны – цэнтральны раздзел агульнай рыторыкі, у якім разглядаюцца законы і правілы пабудовы аратарскай публічнай прамовы, паказваюцца асноўныя этапы на шляху ад думкі да слова: вынаходніцтва зместу (што сказаць?), размяшчэнне вынайздзенага ў пэўным парадку (у якой паслядоўнасці сказаць?), моўнае афармленне (з дапамогай якіх моўных сродкаў сказаць?).

Кананічную, або старую (антычную) рыторыку рыторыку падзялялі на пяць частак:

Інвенцыя (пад. вынаходніцтва, адкрыццё) – адзін з асноўных раздзелаў класічнай рыторыкі, у якім вызначаюцца правілы выбару тэмы, яе раскрыцця, збору і падрыхтоўкі матэрыялаў для выступлення, г.зн. працы аўтара над раскрыццём ідэі і зместам сваёй прамовы.

Дыспазіцыя (размяшчэнне) – адзін з асноўных раздзелаў класічнай рыторыкі, у якім разглядаюцца прынцыпы, правілы размяшчэння матэрыялу ў прамовах рознага тыпу: разважанні, апісанні, апавяданні.

Элакуцыя (тэкстаўтварэнне, слоўнае выяўленне думкі) – адзін з раздзелаў класічнай рыторыкі, дзе разглядаецца моўнае афармленне падрыхтаванага зместу прамовы. Асноўная задача элакуцыі – знайсці як сказаць, г.зн., выбраць тыя тропы, рытарычныя фігуры і прыёмы, якія найлепш адпавядаюць маўленчай сітуацыі, аблягчаюць успрыманне інфармацыі, прыносяць эстэтычнае задавальненне адрасату.

Меморыю (запамінанне) – адзін з этапаў падрыхтоўкі да публічнага выказвання, які ўключае прыёмы запамінання тэксту прамовы.

Акцыо гіпакрызіс (грэч. дзеянне) – назва пятага раздзела класічнай рыторыкі; публічнае выкананне прамовы з выкарыстаннем жэстаў, мімікі, галасавых магчымасцяў аратара.

4. Класіфікацыя прамоў

У працэсе маўленчых зносін узнікае шмат сітуацый, звязаных са складам аўдыторыі, мэтамі і працягласцю выступленняў, іх зместам. У залежнасці ад гэтага выбіраецца тып маўлення, для якога характэрны свая структура, стыль выкладу, прыёмы аратарства. Не выпадкова *асноўны рытарычны закон* гаворыць: “Тып маўлення павінен адпавядаць тыпу сітуацыі”. Мноства маўленчых сітуацый дазваляе вылучыць наступныя віды прамоў у залежнасці ад намераў аратара:

- інфармацыйная, якая ставіць мэту паведаміць новую, актуальную інфармацыю ў форме паведамлення, апавядання, апісання і г.д.; яна не павінна складаць спрэчных, незразумелых момантаў;
- пераконваючая, якая лагічнымі довадамі даказвае або абвяргае якое-небудзь палажэнне; яна імкнецца вызначыць зобраз мыслення і паводзін слухачоў, але не заклікае да непасрэдных дзеянняў;
- пабуджальная, якая прымушае слухачоў адчуць патрэбу рабіць тое, што просіць прамоўца; заклік да дзеянняў можа быць прамым і ўскосным; да пабуджальнай блізкая агітацыйная прамова;
- забаўляльная, якая змяшчае гумар і сур’ёзныя думкі, асабістае і карыкатуру, перабольшванне, праўду і вымысел; можа быць цэльнай, сюжэтнай ці складацца з асобных частак;
- натхняльная, якая ўключае заклікі, лексіку, што падымае настрой, супакойлівы або спачувальны тон і г. д.; характэрна эмацыйнасць;
- патаемная, якая выкарыстоўваецца пры перадачы назвычай асабістай інфармацыі.

Існуе класіфікацыя прамоў па стылям:

- навуковы;
- мастацкі;
- публіцыстычны;
- літаратурна-размоўны (мова адукаваных людзей ў сваім коле зносін);
- размоўна-бытавы;
- аратарскі (мова, якая прымяняецца на канферэнцыях, сходах, у лекцыях, дакладах; строга літаратурны);
- афіцыйна-дзелавы.

Акрамя гэтага існуе індывідуальны стыль прамоўцы, звязаны з яго вопытам, уменнем, тэмпераментам, інтэлектам.

Да сённяшняга часу папулярная старажытная класіфікацыя прамоў, якая ўлічвае мэту і час выступлення. Выдзяляюць эпідэйктычныя прамовы (звернутыя да цяперашняга), мэта якіх ухваляць, даваць інфармацыю; дылібратыўныя прамовы (звернуты да будучага), іх задача – даваць парады,

прагназаваць; судовыя прамовы (звернуты ў мінулае), якія ставяць мэту абвінавачваць або абараняць кагосьці ў сувязі з падзеямі, якія адбыліся.

- Найбольш распаўсюджанай класіфікацыяй прамоў з’яўляецца жанрава-тэматычная, у аснове якой ляжаць тып сітуацыі зносін, спосаб і форма падачы прамовы:
 - сацыяльна-палітычныя (інфармацыйная прамова, праблемны даклад, справаздачны даклад, палітінфармацыя, агітацыйная прамова, юбілейная прамова, афіцыйны тост);
 - акадэмічная (лекцыі, навуковы даклад);
 - судовая (прамовы судзей, прысяжных, пракурорская, адвакацкая прамовы);
 - царкоўна-багаслоўская/гамілетыка (пропаведзь);
 - ваенная (каманда, інструктаж, рапарт, урачыстая прамова);
 - дыпламатычная (прамовы на прыёмах, ноты, інтэрв’ю, заявы);
 - дыялагічная (дыскусія, палеміка, спрэчка, гутаркі, дэбаты, бытавое гутаковае маўленне);
 - афіцыйна-дзелавая (перамовы, тэлефонныя зносіны, перапіска і інш.).

5. Інвенцыя. Сэнсавыя мадэлі

Этапы інвенцыі:

1) Выбар тэмы выступлення і складанне папярэдняга плана прамовы.

“Выбірайце тэму, якая звязана з вашым асабістым вопытам і на якой вы зможце ў выпадку неабходнасці атрымаць дадатковую інфармацыю ў бібліятэцы ці іншым месцы” (П. Сопер)

2) Вывучэнне літаратуры, падбор матэрыялаў па тэме.

Крытэрыі адбору матэрыялу – рэгламент выступлення, даступнасць, навізна.

Патрабаваць да адбору фактаў

- яны павінны быць пэўныя і дакладныя,
- падпарадкаваныя агульнай ідэі,
- неабходна адбіраць толькі важныя і істотныя факты,
- павінна быць асабістае, эмацыйнае дачыненне да фактаў,
- неабходна пісьмова тлумачыць факты.

Праца з крыніцамі

- пры першым знаёмстве з літаратурай неабходна чытаць тэкст без прадужытасці, крытыкі,
- чытаць з максімальнай карысцю, ацэньваючы літаратуру,
- абавязкова весці запісы,
- чытаць больш, чым практычна трэба па гэтай тэме,
- неабходна ўмела карыстацца цытатамі. Выразная цытата дазваляе пазбегнуць аднастайнасці прамовы і зняць стому. Пры выкарыстанні цытаты неабходна пазбягаць яе скажэння, ужываць даступныя і зразумелыя цытаты, памятаць аб дарэчнасці.

На гэтым этапе неабходна рабіць запісы, скласці падрабязны або кароткі план, напісаць тэкст (напісаць – неабавязкова).

3) Вывучэнне вобраза аўдыторыі.

Ацаніць сітуацыю маўлення: характар слухачоў, іх узрот, сацыяльную прыналежнасць, колькасць, адносіны да выступлення, матывы, якімі кіруюцца слухачы, прыйшоўшы на выступленне.

Мадэлі аўдыторыі слухачоў: канструктыўная (аднадумцы), канфліктная (праціўнікі), пасіўная (слухачы, што пагаджаюцца і пры гэтым не маюць ўласнай думкі).

4) Выпрацоўка стратэгіі прамовы – вызначэнне мэты выступлення, асэнсаванне ўсіх спосабаў і сродкаў пераканання (гл. Тэму 5).

5) Выпрацоўка тактыкі – выбар мэтазгодных спосабаў зносін з аўдыторыяй (гл. Тэму 6).

6) Псіхалагічная падрыхтоўка. Пазбегнуць страху дапамагае падрыхтоўка і вопыт. У час выступлення – не сляпацца, рабіць паўзы, энергічна прамаўляць фразы.

Прырода і прычыны аратарскага страху:

- прадчуванне няўдачы,
- негатыўная ацэнка з боку аўдыторыі,

Што выклікае страх:

- неспрактыкаванасць аратара,
- індывідуальныя рысы,
- абьякवासць або негатыўнае стаўленне аўдыторыі або суразмоўцы,

- недастаткова падрыхтоўка

Метады барацьбы:

- саманазіранне,
- аўтатрэнінг,
- размераная хадзьба,
- глыбокі ўдых і выдых,
- выпрацаваць правільную самаацэнку,
- шчырае жаданне падзяліцца сваімі эмоцыямі,
- упэўніць сябе, што гэта вялікая радасць,
- стварыць гульнёвую сітуацыю.

Пры папярэдняй падрыхтоўцы да выступлення абавязкова вызначаецца агульная сэнсавая структура прамовы, якую ствараюць топы.

ТОП – гэта рытарычная сэнсавая мадэль, на аснове, якой можа стварацца любое выказванне. Найбольш пашыранымі топамі з’яўляюцца: “род і від”, “азначэнне”, “цэлае – часткі”, “супастаўленне”, “прычына – вынік”, “абставіны”, “прыклад – сведчанне”, “імя”.

Топ “азначэнне” – структурная частка выказвання, у якой называюцца найбольш адметныя, істотныя прыкметы прадмета, з’явы і г. д.

Часціны мовы – гэта лексіка граматычных класы слоў, якія характарызуюцца адзінствам абагуленага значэння, агульнасцю граматычных катэгорый, пэўнай сістэмай форм... (Беларуская граматыка)

Топ “абставіны” (“акалічнасці”) – сэнсавая мадэль, якая дае магчымасць развіць змест выказвання (асабліва апавядальнага тыпу) і ўказвае на месца, час, умовы разгортвання падзей.

У цясноце зялёнага дворыка цвітуць белыя і чырвоныя ружы. (Я. Брыль)

Топ “прычына – вынік” – сэнсавы значны структурны элемент, які шырока выкарыстоўваецца ў тэкстах рознага тыпу і стылю маўлення, што патрабуе пераканаўчых довадаў і аргументаў, абгрунтаваных вывадаў і ацэнак. Топ мае дзве разнавіднасці: веерную, калі адна прычына мае рад вынікаў, або, калі некалькі прычын выклікаюць адну з’яву, і ланцуговую, калі вынік першай прычыны з’яўляецца ў сваю чаргу прычынай, якая прыводзіць да наступнага выніку і г.д.

Топ “род і від” – сэнсавая мадэль, якая адлюстроўвае універсальны закон чалавечага мыслення: здольнасць разважаць ад агульнага да прыватнага (дэдукцыя) і ад прыватнага да агульнага (індукцыя).

Ёсць на свеце гарады, якія з самага гачатку, радасна і балюча раняць тваё сэрца. Або, калі выславіцца іначай, заражаюць тваю душу вечнаю тугою на сабе. І не толькі тваю душу. Усякую

Прага – адзін з такіх гаадоў. Я думаю аб ёй, як многія і многія тысячы людзей васемсот... чатырыста... сто год назад... зараз. (У. Караткевіч)

Топ “супастаўленне” – сэнсавая мадэль, якая актывізуе мысленне, вобразнае ўяўленне слухача ці чытача і з’яўляецца дзейным сродкам пазнання наакольнага свету, з мэтай падмацавання верагоднасці сказанага звычайна ўжываецца прыём параўнання або супрацьпастаўлення.

Творчасць гэта (Л. Броўкі) ўяўляе сабой раку, якая прабіўшыся на свет, плыве ў нязменным, вызначаным жыццём напрамку, убіраючы з сябе новыя прытокі жэм, вобразаў, асацыяцый. (М.Танк)

Топ “цэлае – частка” – рытарычная сэнсавая мадэль, што дае магчымасць засяродзіць увагу на функцыянальна важных элементах, частках, з якіх складаецца прадмет апісання ці азважання, і такім чынам атрымаць дастаткова поўнае ўяўленне пра ўвесь аб’ект маўлення.

Але зойдзем у хату, якой яна была не так даўно... спачатку трапляем у сенцы. Яны і зараз служаць для гаспадарчых мэт. Тут вёдры, цэбры з рознай ознасцю, маслабойкі. Дзверы насупраць вядуць у камору, дзе таксама рэчы для гаспадакі, другія дзверы вядуць у халодныя пакоі. Іх адзін ці два. Раней аней гаспадыня ўлетку выносіла сюды кросны, ткацкі станок, бо ў самой хаце гарача. Тут жа ўлетку спалі старэйшыя...

Вернемся ў сенцы. Ага, мы забыліся яшчэ вось што. Лесвіцу, драбіны.

Цяпер – у хату. (У. Караткевіч)

Топ “прыклад” і “сведчанне” -- рытарычныя сэнсавыя мадэлі, якія ўводзяцца ў прамову ў выглядзе прыкладаў, фактаў, спасылак, цытат, афарызмаў.

Напрыклад, па Ламаносаву парадак размяшчэння топаў наступны:

1) апісанне неадушаўлёных прадметаў:

- даецца азначэнне прадмета, выкарыстоўваецца сэнсавая мадэль

Род-від;

- сэнсавая мадэль цэлае-частка;
- знешнія ўласцівасці (форма, матэрыял);
- месца, дзе сустракаецца дадзены прадмет;
- функцыі прадмета;
- сведчанні (спасылка на цытаты);

2) схема апісання адушаўлёных прадметаў (жывёлін):

- азначэнне, выкарыстанне топу, род-від;
- уласцівасці, знешні выгляд;
- дзеянні, жыццё;
- уласцівасці ўнутраныя: характар, нораў;
- карыснасць;

6. Дыспазіцыя

Дыспазіцыя абавязкова ўключае ў сябе распрацоўку кампазіцыі сабранага матэрыялу.

Кампазіцыя – матываванае зместам і маўленчым намерам размяшчэнне ўсіх частак выступлення і іх мэтазгодныя суадносіны.

Рытарычныя правілы кампазіцыі:

- 1) у выступленні павінна быць лагічнасць выкладу;
- 2) неабходна захоўваць сузалежнасць і ўзаемаабумоўленасць асобных структурных частак выступлення;
- 3) і ў той жа час неабходна ствараць унутранае адзінства ўсіх частак і іх падпарадкаванне галоўнай ідэі выступлення.

Ёсць розныя віды кампазіцый. Яны абумоўлены наступнымі *метадамі выкладу і размяшчэння матэрыялу прамовы:*

- 1) *гістарычны (храналагічна-паслядоўны)* – матэрыял выкладаецца ў храналагічнай паслядоўнасці фактаў і падзей, пры гэтым аналізуюцца змены, якія адбыліся з прадметам размовы на працягу пэўнага часу;
- 2) *ступенчаты метада* – паслядоўны выклад аднаго пытання за другім. Разгледзеўшы адно пытанне, аратар ужо не вяртаецца да яго;
- 3) *канцэнтрычны метада (тып спіралі)* – размяшчэнне матэрыялу вакол асноўнай праблемы, пераход ад агульных пытанняў да канкрэтных, паглыбленне аналізу, у выніку чаго часткі нанізваюцца на галоўны тэзіс выступлення, які з’яўляецца яго “стрыжнем”, апорай;
- 4) *метада аналогіі* – апісанне пэўных з’яў, падзей і фактаў у супастаўленні, параўнанні з іншымі, вядомымі слухачам, падобнымі або адрознымі з’явамі і падзеямі;
- 5) *дэдуктыўны метада* – выклад матэрыялу ад агульных, тэарэтычных разважанняў да прыватных, канкрэтных ілюстрацый і прыкладаў;

б) *індуктыўны метада* – выклад матэрыялу ад канкрэтных прыкладаў да агульных разважаньняў.

У адным і тым самым выступленьні могуць выкарыстоўвацца розныя метады выкладу матэрыялу, што дазваляе разнастаіць яго структуру, зрабіць больш цікавай і арыгінальнай форму.

Пяць структурных частак выступленьня: зачын, уступ, галоўная частка, заключэньне, канцоўка. Структура можа быць зведзенай і да трох частак: уступ, галоўная частка, заключэньне.

Зачын – пачатковыя фразы прамовы, якія ўключаюць этыкетныя формулы (прывітаньне, знаёмства), камплементарныя звароты да аўдыторыі.

Уступ – пачатак выступленьня, структурная частка, у якой падаюцца звесткі пра тэму, мэту выступленьня, акрэсліваецца кола разглядаемых пытанняў.

Да уступу прад’яўляюцца наступныя *рытарычныя правілы*:

- уступ абавязкова адпавядае тэме, пішацца ў апошнюю чаргу;
- стыль уступу – даступны;
- пажадана не пачынаць выступленьне са смешнай гісторыі, або словамі “я не аратар”, “я не падрыхтаваўся”.

Рэкамендуецца ў пачатку выступленьня:

- выкарыстоўваць прыём апавяданьня або задаць аўдыторыі пытаньне;
- прывесці словы вядомай асобы;
- звязаць тэму выступленьня з жыццёва важнымі інтарэсамі слухачоў або падзеямі, якія толькі што адбыліся;
- паказаць канкрэтную ілюстрацыю або прадмет.

Галоўная частка – структурная частка выступленьня, у якой выкладаецца асноўны матэрыял, тлумачацца важнейшыя палажэньні, даказваецца іх правільнасьць, абгрунтоўваюцца вывады.

Да галоўнай часткі прад’яўляюцца наступныя *рытарычныя правілы*:

- выклад у галоўнай частцы павінен быць сціслым і дакладным,
- неабходна закранаць толькі асноўныя факты, якія маюць непасрэдня адносіны да тэмы выступленьня і факты павінны быць аб’ектыўнымі і праўдзівымі, а іх крыніцы – правэранымі,
- кожную новую думку неабходна адасабляць новым абзацам (у вусным маўленьні -- паўзай) і размяшчаць іх па меры павелічэньня цікавасці,
- не паўтараць адну і тую ж думку і не захапляцца дэталямі, падрабязнасьцямі,
- для доказнасьці выбраць наступны (гамераў) парадак аргументаў: спачатку моцныя аргументы, затым – маса сярэдніх і ў канцы – адзін самы моцны.

Заклучэньне – апошняя, важная кампазіцыйная частка прамовы. Заклучэньне павінна ўзмацніць эфэкт выступленьня, у ім падводзіцца вынік сказанаму, падагульняюцца думкі, роўяцца вывады, ставяцца пры неабходнасьці перад аўдыторыяй пэўныя задачы.

Рытарычныя парады для заключэньня:

- нельга рэзка абрываць выступленне, як непажадана празмерна расцягваць канец,
- не рэкамендуецца заканчваць выступленне словамі: “Вось прыблізна і ўсё, што я хацеў сказаць”,
- апошнія словы павінны быць яркімі, выразнымі, запамінальнымі, пасля якіх як бы няма аб чым гаварыць.

Віды заключэння:

- 1) заключэнне-рэзюме,
- 2) заключэнне-пажаданне,
- 3) заключэнне-зварот да адрасата,
- 4) заключэнне-заклік,
- 5) заключэнне-цытата,
- 6) заключэнне-алегорыя,
- 7) заключэнне-павучанне.

Магчымы і іншыя віды заключэння.

Канцоўка – этыкетныя формулы, заклікі, пажаданні ў канцы выступлення. Заключэнне і канцоўка нярэдка ўзаемазвязаны і складаюць адзінае цэлае.

У апошніх словах выступлення можна выказаць пахвалу-камплімент слухачам, надаць прамове гумарыстычную афарбоўку.

Структура апісання

Для таго, каб апісаць прадмет творча **апісанне** дзеліцца на тры часткі – пачатак, сярэдзіна, канец.

Пачатак:

- 1) зварот да прадмета апісання;
- 2) сказаць аб часе дня або года;
- 3) сказаць аб месцы, дзе прадмет знаходзіцца або сустракаецца.

Сярэдзіна:

- 1) калі прадмет з'яздзейнічае (возера, паляна), апісваюцца перамены ў ім, якія адбываюцца ў залежнасці ад знешніх умоў (час, надвор'е);
- 2) неадушаўлёныя фізічныя прадметы, якія складаюцца з частак – апісваецца кожная частка;
- 3) маральны прадмет (сумленне, высакароднасць) – звяртаюцца да топу род-від, падабенства, супрацьлегласць;
- 4) чалавек – апісваюцца ўласцівасці.

Існуюць правілы размяшчэнні сярэдзіны, канцоўкі:

- а) самае цікавае ў прадмеце размяшчаецца бліжэй да канца апісання;
- б) пазбягаць залішняй дэталізацыі (браць самае істотнае, галоўнае);
- в) пазбягаць паўтораў.

Канец:

- 1) эмацыянальна звярнуцца да прадмета выказвання, выказаць свае пачуцці, пажаданні;
- 2) выказаць думку.

Як расказваць гісторыі

Рэкамендацыі:

1. Пачатак апавядання:

- а) зварот да адрасата;
- б) агульная думка апавядання (зацікавіць);
- в) выказваецца агульнапрынятая ісціна, выказаная ў афарыстычнай форме;
- г) месца, час дзеяння, асоба.

2. Сярэдзіна апавядання:

- а) прытрымлівацца натуральнага ходу падзей, набліжаючыся да кульмінацыі.

3. Канец апавядання:

- а) развязка гісторыі, выснова, пры гэтым расказваючы гісторыю неабходна памятаць што, каму, з якой мэтай расказаць.

Структура строгай (класічнай) хрыі:

Хрыя – разважанне, якое тлумачыць або даказвае які-небудзь тэзіс.

Строгая хрыя патрабуе, каб фармулёўка асноўнага тэзіса папярэднічала магчымым высновам: тэзіс – доказ.

1. Прыступ (уступ) – пачатак прамсвы з мэтай прыцягнення ўвагі (пахвала або апісанне).

2. Парафразіс – тлумачэнне тэмы.

3. Прычына – доказ тэзіса (гэты тэзіс дакладны, таму што...).

4. Адваротнае – калі не, то...

5. Падабенства – параўнанне гэтай з'явы з сумежнымі.

6. Прыклад.

7. Сведчанне (спасылка на аўтарытэт)

8. Вывад (свае адносіны да тэмы).

Структура вольнай хрыі.

1. Прыступ (уступ).

2. Доказ або аргумент.

3. Сувязь – пры дапамозе лагічнай сувязі адрасат падводзіцца да той думкі, у якой яго неабходна ўпэўніць.

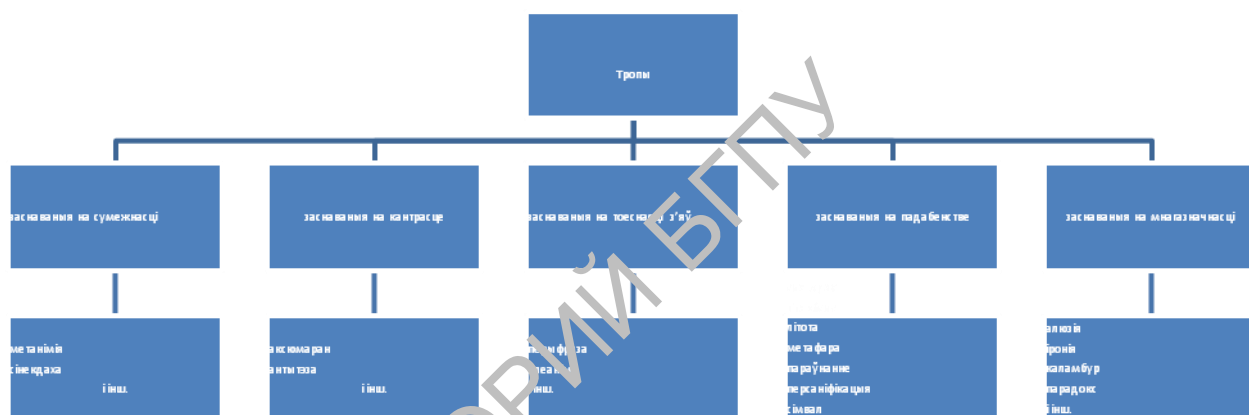
4. Фармулёўка тэзіса (асноўнай думкі).

5. Вывад.

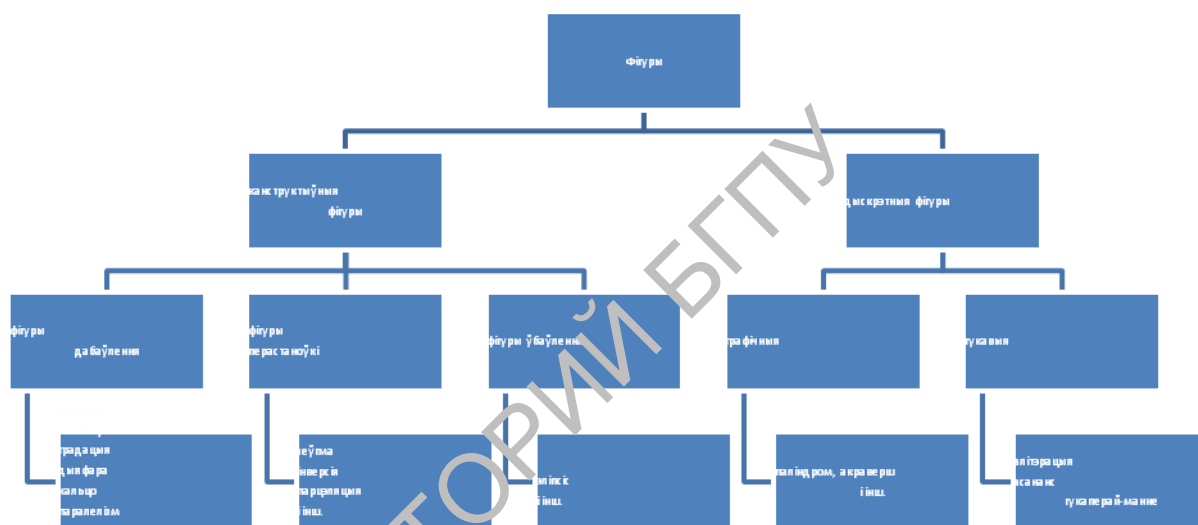
7. Элакуцыя

“Залатое” правіла элакуцыі – знайсці, як сказаць.

Асноўную ролю ў экспрэсівізацыі маўлення адыгрываюць спецыяльныя сродкі выяўленчай выразнасці – **тропы і фігуры**. Шматстайныя **тропы** можна падзяліць на некалькі груп:

Фігуры як спецыяльны сродак выяўленчай выразнасці таксама падзяляюцца на некалькі груп:

Некаторыя рытарычныя фігуры

Рытарычны вокліч – сцвярджэнне пэўнага паняцця ў эмацыянальнай форме. Рытарычны вокліч называюць таксама паказным выражэннем эмоцый.

Рытарычны вокліч звычайна выражае аўтарскае абурэнне, здзіўленне, графічна афармляецца клічнікам:

О, мая асенняя ўлюбёнасць! О, мая нязгасная памяць! М.Сяднёў

Адмірацыя (лац. *захапленне*) – перадача маўлення, якое выражае захапленне, здзіўленне або прыўзняты настрой. Набліжаецца да рытарычнага вокліча:

Эх, дзянёк які хорошы!

А паветра – нібы хмель... Я. Золак

Рытарычны зварот – заклік, словы, з якімі гаворачы звяртаецца да асоб ці прадметаў як прысутных, так і адсутных, і якія не патрабуюць непасрэднага водгуку.

Рытарычны зварот узмацняе эмацыянальнасць выказвання:

Роднае слова! З малых дзён чуем мы цябе з матчыных вуст. Ты нам тлумачыш усе дзівы свету, якія дзіцячае вока бачыць навакол сябе першы раз. І табе выказваем мы свій дзіцячы жаль, крыўду, жаданні, радасць...

Цётка

Апастрофа (грэч. *наварот убок*) – разнавіднасць рытарычнага звароту, -- перапынак у маўленні з непасрэдным зваротам да ўвасабляемага прадмета або адсутнай асобы:

Іншы раз з жахам уяўляю, што было б з табою, -- о, Радзіма мая, Беларусь! – каб не мова наша! Б. Сачанка

Апастрофу называюць таксама аверсіяй.

Рытарычнае пытанне – пытальны сказ са сцвярдзальным зместам, які не патрабуе адказу.

Рытарычнае пытанне з'яўляецца актыўным сродкам стварэння экспрэсіўна-эмацыянальнай афарбоўкі дыскурсу.

Рытарычнае пытанне называюць таксама экспрэсіўным сцвярджэннем або адмаўленнем, сродкам экспрэсіўнага сінтаксісу:

Дзе нашы карані?

Дзе нашы кордкі?

З якіх вярхоў свій рух мы пачалі?

Што нам наведваюць чарговыя раскопкі

Затоптаных, завораных магіл?

Гісторыя славян...

Больш ведаем пра грэкаў, пра рымлян, егіпцян.

Чужое цікавей?!

Відаць, з'яўленне Ното – чалавека

У нас было разлічана пазней. М. Башлакоў

Дубітацыя (лац. *сумненне, нерашучасць, ваганне*) – фігура маўлення, якая выражае роздум або сумненне. Па форме нагадвае рытарычнае пытанне:

Чаму многія нашы людзі такія агрэсіўныя? А якімі ім быць? Калі паўсюдна, на кожным кроку падпільноўвае небяспека. І. Макаловіч

8. Меморыо

Меморыю – адзін з этапаў падрыхтоўкі да выступлення, які ўключае прыёмы запамінання тэксту прамовы.

Меморыю засноўваецца на вучэнні аб развіцці прафесійнай памяці аратара. Яна знаёміць з прыёмамі трэніроўкі памяці і развіцця пэўнай мнематэхнікі.

Памяць – разумовы працэс, які ўключае запіс, захоўванне і ўзнаўленне інфармацыі. Галоўную ролю ў гэтым працэсе адыгрывае асацыятыўнае мышленне (**асацыяцыя** /лац. *злучэнне*/ – заснаваная на нярэва-псіхічных працэсах сувязь паміж асобнымі ўяўленнямі, думкамі, пачуццямі, пры якой адно ўяўленне выклікае другое. Асацыяцыя – асноўны сродак узнаўлення ў святдомасці ўспамінаў).

Памяць складаецца з многіх элементаў – інтэлектуальных, эмацыянальных, пачуццёвых, абумоўлена дзейнасцю органаў пачуццяў, а таксама камунікатыўнай сітуацыяй – месцам, часам, абставінамі зносін і г. д.

Існуе некалькі тыпаў памяці: *візуальная* (зркавая), *вербальная* (слыхавая), *нюхальная*, *датыкальная* і інш.

Найбольш пашыраны два тыпы памяці – *візуальная*, звязаная з функцыяй зроку, і *вербальная*, заснаваная на органах слыху. Лічыцца, што каля 60 % людзей карыстаюцца ў асноўным візуальнай памяццю, звязанай са зркавымі асацыяцыямі (пэўнымі выягамі, малюнкамі, вобразамі). Іншыя ж выкарыстоўваюць вербальную памяць, заснаваную на гукавых асацыяцыях (гукках, гукаспалучэннях, словах).

Прыёмы запамінання інфармацыі

Сукупнасць спецыяльных прыёмаў, якія садзейнічаюць запамінанню інфармацыі, называецца **мнемоніка**.

Мнеманічныя сістэмы, пабудаваныя на асацыяцыі вобразаў і вербальнай апрацоўцы, засноўваюцца на адначасовай дзейнасці, спалучэнні візуальнай і вербальнай памяці.

Высокая эфектыўнасць мнемасістэм абумоўлена тым, што яны засноўваюцца на натуральных (прыродных) працэсах памяці.

1) **Прыём паўтору** – адзін з самых распаўсюджаных прыёмаў запамінання. Механізм паўтору наступны:

Пасля знаёмства з пэўнай інфармацыяй мозг павінен атрымаць час на адпачынак і асэнсаванне інфармацыі – хвілін 10 пасля першага прагляду. Другі прагляд псіхолагі раяць рабіць праз дзень, трэці прагляд праз тыдзень, чацвёрты праз месяц, пяты – праз чатыры месяцы. Як лічыцца, пасля гэтага інфармацыя запісваецца ў доўгатэрміновую памяць – тую частку памяці, дзе захоўваецца інфармацыя, якая ўзнаўляецца імгненна і аўтаматычна, тыпу вашага імя, хатняга адраса і інш.

Рэкамендуецца шматкратна паўтараць не ўвесь аб'ём інфармацыі, а толькі найбольш значныя моманты яе. З гэтай мэтай можна выдзеліць ключавыя словы, асноўныя тэзісы, галоўныя думкі і інш.

Чым большы аб'ём інфармацыі “пераглядае”, паўтарае мозг, тым лягчэй засвоіць яму новую інфармацыю, паколькі аб'ём апэратыўнай памяці ў такім выпадку будзе ўвесь час павялічвацца.

2) **Прыём месца** – яго сутнасць у тым, што выпрацоўваецца асацыяцыя паміж пэўным месцам і назвай прадмета. Прыём выкарыстоўвалі ў XVI ст. манахі-дамініканцы пры навучанні араатарскаму майстэрству.

Гэты прыём прызначаны для запамінання пэўным чынам пабудаванай паслядоўнасці лагічна не звязаных думак, якія адлюстроўваюць розныя часткі прамовы, ход разважання ў час выступлення.

Каб выкарыстаць гэты прыём, неабходна ўзяць дэтальна вядомы вам шлях і скласці спіс канкрэтных месц, найбольш значных пунктаў, размешчаных уздоўж маршрута. (Напр., *універсітэт (месца № 1), бібліятэка (месца № 2), універмаг (месца № 3), кавярня (месца № 4) і г.д.* Затым неабходна скласці спіс ідэй, думак ці ключавых слоў, прадметаў, якія неабходна “размясціць” у гэтых пунктах). Пасля гэтага неабходна “прайсці” ў думках гэты маршрут, спачатку “раскладваючы” ў вызначаных месцах выдзеленыя словы (прадметы), а пасля “збіраючы” іх.

Да гэтага прыёму набліжаецца спосаб запамінання, які выкарыстоўваў Цыцэрон. Ён “раскладваў” інфармацыю ў розныя куткі свайго пакою, запамінаў яе, а затым, у час трэніроўкі або выступлення, у думках вяртаўся ў той ці іншы кут і “даставаў” абтуль інфармацыю.

Некаторыя аўтары раяць “раскладваць” інфармацыю на прадметах, якія стаяць вакол сцен вашага пакою і якія вам добра вядомыя, пранумараваць гэтыя прадметы, запомніць іх парадак, а пасля “ўзнаўляць” звесткі, у думках абходзячы пакой, збіраючы раскладзеныя назвы. Такі прыём дазволіць запомніць паслядоўнасць выпадку ў прамове.

3) **Прыём візуалізацыі**, які заснаваны на візуальнай, зрокавай памяці чалавека. Ён патрабуе ўяўлення запамінаемых фактаў, слоў, лічбаў у нагляднай форме.

Каб запомніць пэўнае слова або лічбу, рэкамендуецца ўявіць іх напісанымі чырвонай фарбай на белым фоне (экрane, сцяне і інш.). Гэты зрокавы вобраз можна замацаваць у памяці з дапамогай вербальных асацыяцый.

Каб запомніць пэўнае абстрактнае паняцце, можна стварыць уяўны вобраз прадмета, які ўвасабляе гэтае паняцце, яго сімвал, пэўны малюнак. Ланцужок такіх малюнкаў у вашай памяці будзе адлюстроўваць паслядоўнасць вашага разважання, змест выступлення.

4) **Прыём асацыяцый** -- надзвычай пашыраны. Асацыяцыя могуць быць як лагічныя, так і не лагічныя.

Напрыклад, каб запомніць уласнае імя, прозвіша можна стварыць яго асацыяцыю з агульнай назвай: *Сарокін = сарока, Галавін = галава, Паркер = у парку.*

Можна знайсці вобразную асацыяцыю ўласнага імя з праметам, які мае падобную па гучанні назву: *Ліверпуль = пулі з ліверу, Лагерлёф = леў у*

лагеры. Часам асацыяцыі смешныя, але яны дапамагаюць запамінаць складаныя назвы.

Прыём асацыяцый прымяняецца і для запамінання лічбаў. Пэўную дату, нумар тэлефона, напрыклад, можна супаставіць з вядомымі падзеямі ў гісторыі або правесці асацыяцыю з годам, месяцам, днём вашага дня нараджэння, нумарам дома або кватэры.

Для запамінання лічбаў выкарыстоўваецца і прыём малюнкаў, таксама заснаваны на вобразных асацыяцыях. Для гэтага за кожнай лічбаў замацоўваецца наглядны вобраз, канкрэтны прадмет: 0-талерка, 1- кап'ё, 2- лебедзь, 3- вілы, 4- парус, 5- раскрытая далонь, 6- змяя, 7- сякера, 8- пясочны гадзіннік, 9- смоўж. Каб запомніць лічбу 680, можна ўявіць змяю, якая абвіла пясочны гадзіннік, што стаіць на талерцы.

Можна выкарыстаць фанетычны код да лічбаў: кожную лічбу супаставіць з пэўнай падобнай па форме да яе літарай: 0-о, 1- г, 2- ц, 3- з, 4- ч, 5- б, 6- с, 7- у, 8- в, 9- р. Каб запомніць пэўную лічбу, неабходна лічбы пераўтварыць у літары і прыдумаць фразы са слоў, якія пачынаюцца на гэтыя літары. Напр.: 961458 = РСГЧБВ = Ранішняе сонца грэла чароўны бераг возера.

На літарных асацыяцыях заснаваны абрэвіятурны спосаб запамінання. Сукупнасць слоў, якія неабходна засвоіць, можна ўявіць у выглядзе абрэвіятуры, складзенай з іх першых літар, і запомніць гэта скарачэнне. Напр., нам неабходна запомніць: *Механізм маўленчай дзейнасці чалавека ўключае тры этапы – матыў, думку (унутранае маўленне) і гукавое, знешняе маўленне.* Ключавыя словы гэтай фразы – *матыў, думка, гукавое маўленне.* Ствараем абрэвіятуру МДГ. Можна замацаваць яе вербальнай асацыяцыяй – сказам: *Матыў праз думку рэалізуецца ў гук.*

Для таго, каб лепш засвоіць змест выступлення, у час падрыхтоўкі да яго рэкамендуецца.

- разбіць тэкст на фрагменты, замацаваць іх пэўнымі малюнкамі, вобразамі, ключавымі словамі;
- рабіць паўзы перад засваеннем найбольш складаных пытанняў;
- задаваць сабе пытанні і адказваць на іх;
- рабіць унутраны каментарый асабліва складаных фрагментаў выступлення;
- абмеркаваць змест выступлення з кім-небудзь;
- рэгулярна праглядаць і паўтараць падрыхтаваны матэрыял.

Для таго, каб лепш засвоіць інфармацыю, якая ўспрымаецца на слых, неабходна:

- сканцэнтравана, засяродзіць увагу на словах суб'ядніка;
- знайсці ў іх штосьці цікавае і карыснае для сябе;
- паспрабаваць паўтарыць словы суб'ядніка ў выглядзе пытанняў або каментарыя.

9. Кінестычная знакавая сітэма

Даследаванні паказваюць: у штодзённым акце камунікацыі чалавека на вербальны канал пыходзіцца да 45% маўлення, у тым ліку на словы – 7 %, гукі і інтанацыі – 38 %. Але яшчэ большую частку (55 %) займае невербальнае ўзаемадзеянне. Немаўленчыя сродкі зносін вывучаюцца кінестыкай, якая аналізуе знешнія праявы чалавечых пачуццяў і эмоцый, а менавіта: міміку (выраз твару), пантаміміку (жэсты, паставы).

Асноўную нагрузку нясуць губы і бровы. Левы бок твару часцей выдае эмоцыі, бо правае паўшар’е галаўнога мозгу кантралюе эмоцыі і адказвае за левы бок твару. Станоўчыя эмоцыі адлюстроўваюцца больш менш раўнамерна на абодвух баках твару, а адмоўныя больш ярка выяўлены на левым.

З вышэй сказанага можна зрабіць вывад, што прамоўца павінен валодаць за выразам твараў слухачоў; перад выступленнем павінен прыдумаць выраз свайго твару ў той ці іншы момант прамовы; яго міміка ў працэсе маўлення павінна быць дынамічнай, твар не павінен выглядаць застылым.

Жэсты – неад’емная частка зносін кожнага чалавека. Жэсты індывідуальныя, непаўторныя, таму што утвараюцца з рознай інтэнсіўнасцю, розным дыяпазінам. Налічваюць звыш 2000 жэстаў. Жэсты можна структурыраваць наступным чынам.

Жэсты-ілюстратары – указальнікі (пальцам паказваюць: вунь там); піктографы (вобразныя карціны: вось такога памера рыба!); адмашка (рух рукой: ну цябе); ідеографы (адназначнае ўяўляемых прадметаў і дзеянняў разам: нахіляецца бутэлька, наліваецца вада); жэсты-рэгулятары – выяўляюць адносіны (усмешка, накірунак погляду); жэсты-эмблемы – замяняюць словы (замест слова “прывітанне” махаюць рукой); жэсты-адаптары – звычкі звязаныя з рухамі рук (пачэсванне, пастукванне пальцамі па сталу, пеабіранне рукой прадметаў...); жэсты афектары – выяўляюць праз рух цела і мышц твару эмоцыі – гучна, кісла, горача, брыдка і г.д.

Жэстыкуляцыя прамоўцы звязана з паставамі галавы, плеч, корпуса, ног, рук. Кожны выступоўца займае зручную для размовы позу, арыентуецца, разглядае зал, раскладвае тэзісы. Калі ён бярэцца рукамі за трыбуну, значыць спрабуе набыць упэўненасць і супакоіцца, лёгкі нахіл у залу сведчыць пра жаданне зносін са слухачамі, нахіл галавы у бок значыць крытычныя адносіны да сітуацыі ў аўдыторыі.

10. Дыялагічнае маўленне.

Формы дыялагічнага маўлення: гутарка і спрэчка

Гутарка – вольны абмен меркаваннямі па тых ці іншых пытаннях. Адрозніваюць тры асноўныя віды гутаркі (этыкетная, бытавая, дзелавая), якія рэалізуюцца ў шматстайных формах.

Агульныя правілы вядзення гутаркі

Той, *хто гаворыць*, павінен:

1. Быць ветлівым, карэктным.
2. Аднесціся да суразмоцы асабліва ўважліва: праверыць (пацікавіцца), ці можа чалавек зараз аддаць вам хвіліну ўвагі, ці не парушаеце вы яго планы.
3. Пад час размовы ў цэнтры ўвагі пастаянна павінен быць суразмоўца (а не ўласнае “я”): не навязваць суразмоўцы ўласных меркаванняў і ацэнак, умець стаць на месца партнёра.
4. Увесь час падтрымліваць цікавасць суразмоўцы, пабуджаць да працягу зносін, прыцягваць яго да саўдзельніцтва: “вы, безумоўна, ведаеце” і г. д., выкарыстоўваць зварот, рытарычныя пытанні.
5. Правільна размяркоўваць увагу, імкнуцца арганізаваць агульную размову, калі ў гутарцы ўдзельнічаюць некалькі чалавек: знаходзіць формы зносін, цікавыя ўсім суразмоўцам.

Той, *хто слухае*, павінен:

1. Быць ветлівым, карэктным.
2. Аднесціся да суразмоўцы асабліва ўважліва: калі да вас звярнуліся – трэба адарвацца ад сваіх спраў і ўважліва выслухаць суразмоўцу. Адключайцеся ад знешніх “перашкод”, не спрабуйце слухаць і адначасова выконваць іншыя справы.
3. Пад час размовы ў цэнтры ўвагі пастаянна павінен быць суразмоўца (а не ўласнае “я”): не перабіваць таго, хто гаворыць, каб не парушыць яго думку, праяўляць увагу да маўлення перш за ўсё невербальнымі сродкамі. Заўсёды выслухоўваць суразмоўцу да канца.
4. Імкнуцца зразумець, глыбока ўсвядоміць пазіцыю таго, хто гаворыць, зрабіць аналіз, вывады. Навучыцца знаходзіць самыя каштоўныя звесткі ў атрыманай інфармацыі.
5. Увесь час падтрымліваць цікавасць суразмоўцы, пабуджаць да працягу зносін: рэагаваць на маўленне кароткімі рэплікамі, накшталт “гэта цікава!”, “няўжо” і інш.
6. Правільна размяркоўваць увагу, імкнуцца арганізаваць агульную размову, калі ў гутарцы ўдзельнічаюць некалькі чалавек: не трэба адказваць на пытанні ўсім суразмоўцам; пры жаданні пачуць меркаванне пэўнага чалавека, звярнуцца непасрэдна да яго.
7. Не адводзіць вочы ад суразмоўцы. Жэсты і міміка павінны падкрэсліць, што вы зацікаўлены тым, пра што вам гавораць.

Існуюць два тыпы суразмоўцы: **раўнапраўны і кіруючы**.

Кіруючы – не ўмее засяродзіцца на іншым суразмоўцы, яго цікавіць толькі ўласная персана. Ён імкнецца падпарадкаваць сябе, любымі сродкамі кіраваць гутаркай, абмяркоўваць толькі тую тэму, якая цікава яму самому. Асноўныя словы, якімі карыстаецца гэты тып: “я”, “не”, “хачу запырэчыць”, “я не згодзен”, “канечне, вам невядома”. Ён звяртаецца да суразмоўцы на “вы” ці “ты”, не імкнецца запомніць, кім з’яўляецца суразмоўца. Катэгарычна

выказвае сваё меркаванне, не ўхваляе думкі суразмоўцы, цікавіцца чалавекам толькі дзеля прыстойнасці.

Раўнапраўны тып суразмоўцы – гэта суразмоўца, які ўмее пераклучыць увагу з сябе на свайго партнёра і гібка рэагуе на змену тэмы. Гэта самастойная асоба са сваім унутраным светам. Для яго галоўнае выслухаць і зразумець іншага чалавека. Асноўныя словы: “вы”, “так”, “я таксама так лічу”, “не магу не пагадзіцца з вамі, але...”, “як вы мяркуеце”. Звяртаецца да суразмоўцы па імені, трымае ў памяці ўзрост партнёра, яго прафесію, інтарэсы. Выказвае пахвалу суразмоўцу. Выбірае тэму гутаркі, якая цікавая ўсім суразмоўцам.

Каб стаць цікавым суразмоўцам, трэба пастаянна выходзіць сябе: назіраць і аналізаваць уласныя маўленчыя паводзіны і маўленчыя паводзіны тых, хто побач, кантраляваць сябе ў зносінах з іншымі.

Бытавая (нязмушаная сяброўская) гутарка

Задача нязмушанай сяброўскай гутаркі – прынесці задавальненне і радасць суразмоўцам. Спецыяльных рэкамендацый быць не можа. Перашкодзіць такой гутарцы можа толькі сітуацыя, калі ў дыялог уступаюць два “кіруючых”.

Этыкетная гутарка (з незнаёмым чалавека пры знаёмстве)

Гэта так званая “свецкая гутарка”, якая вядзецца з незнаёмымі або малазнаёмымі людзьмі, калі маўчаць непрыстойна.

Пачатак “свецкай гутаркі”:

- вы павінны назвацца; калі гэта зручна, то раскажаць пра свае інтарэсы, але сцісла.
- “пахвала” суразмоўцы (уважліва паглядзіце на чалавека і вы ўбачыце, што вам у ім падабаецца: позірк, колер валасоў, эlegantная дэталю адзення ці модны тэлефон).
- Празвіце зацікаўленасць: у вас павінна быць цёплая ўсмешка, заінтыгаваны позірк.
- Можна папрасіць дапамагчы ў якой-небудзь дробязі (нешта раскажаць, даць інфармацыю і інш.).
- Прапанаваць ўласныя невялікія паслугі (прапанаваць вады, чаю).

Сярэдзіна “свецкай” гутаркі:

Трэба “разгаварыць” суразмоўцу з дапамогай наступных прыёмаў:

-- пытанні фактычнага або прыватнага характару (праца, машыны, вучоба, наваколле).

-- выказванне ўласных меркаванняў і ўражанняў, каб выклікаць на шчырасць суразмоўцу.

-- актыўнае слуханне. Уважліва слухайце, нават калі спачатку вам не цікава. Калі вы нешта не зразумелі – удакладніце. Ківайце галавой, усміхайцеся.

Заканчэнне “свецкай” гутаркі:

гэта галоўная частка, бо менавіта яна застаецца ў памяці. Для ветлівага заканчэння “свецкай” гутаркі трэба:

-- згода двух суб'єднікаў спыніць размову. Калі вам здаецца, што тэма вычарпана, паназірайце за партнёрам. Калі вы заўважылі, што ён таксама так лічыць, зрабіце паўзу, або спыніце размову самі.

-- у канцы гутаркі можна падзякаваць за цікавую размову.

-- можна выказаць надзею на тое, што гутарка калі-небудзь працягнецца.

-- калі гутарка павінна быць спынена па нейкай аб'ектыўнай прычыне, трэба папрасіць прабачэння, потым падзякаваць суразмоўцу, выказаць надзею на тое, што гутарка калі-небудзь працягнецца.

Мадэлі размовы, якія разбураюць добрую гутарку:

1) Стратэгія блізкасці:

■ пытанні прыватнага характару, якія ідуць адно за другім – суразмоўца не выслухоўвае адказ;

■ жальбы – кожны з партнёраў па чарзе жаліцца на жыццё. Выхаваны чалавек павінен падбадзёрыць другога ў складаных абставінах;

■ абмеркаванне інтымных тэм. У выніку гутаркі застаецца пачуццё гідлівасці;

■ плёткі – самая распаўсюджаная і разбуральная мадэль гутаркі, калі абмяжоўваецца ўсё і ўся навокал.

2) Стратэгія адчужэння:

■ ланцуг аповядаў, выпадкаў, анекдотаў. Добры анекдот ужыты да месца можа ўпрыгожыць гутарку, але, калі ўся гутарка складаецца з анекдотаў, то яна не мае сэнсу;

■ балбатлівасць. Такая стратэгія характэрна для людзей, якія баяцца пачуць зневажальны намёк у свой адрас. У выніку гутарка хаатычная.

■ адзіная прыстойная мадэль з усіх названых – імкненне пагаварыць на адцягненую тэму. Гутарка можа стаць цікавай, калі знайсці такую адцягненую тэму, якая не будзе для вас абыякавай.

Дзелавая (афіцыйная) гутарка

(у працэсе знойдзенай вырашаюцца прафесійныя задачы і абмяркоўваюцца дзелавыя пытанні)

Структурныя этапы дзелавой гутаркі:

1) Падрыхтоўка. Гутарка заўсёды плануецца, складаецца вусны ці пісьмовы план.

2) Вызначэнне месца і часу сустрэчы. Тры варыянты арганізацыі гутаркі: пазіцыя “зверху” (загад з’явіцца для гутаркі); пазіцыя “знізу” (просьба прыняць для гутаркі); пазіцыя “роўных” (сустрэча ўзгаджаецца).

3) Пачатак гутаркі і ўступленне ў кантакт. Пачатак можа быць добрамыслівы, агрэсіўны і нейтральны. Менавіта пачатак вызначае далейшы ход гутаркі. Нельга пачынаць няўпэўнена, з прабачэннямі ці з непавагай, а таксама з фразамі, якія прымушаюць суразмоўцу заняць абарончую пазіцыю.

4) Пастаноўка праблемы і перадача інфармацыі. Інфармацыю нельга выкладаць усю адразу. Разумны аб’ём інфармацыі дазваляе пазбегнуць

раздражнення суразмоўцаў. Гутарка можа ўтрымліваць у патрэбных выпадках гумар, іронію.

5) Аргументаванне. Цесна звязана з папярэднім этапам. Трэба ўлічваць, што залішняе перакананне, уціск могуць выклікаць адпор у суразмоўцы.

6) Прыняцце рашэння. Рашэнне можа прымацца ў стыле раўнапраўя і ўзаемнай адказнасці, а таксама ў аўтарытарнай форме. На гэтым этапе непажаданай з'яўляецца няўпэўненасць.

7) Фіксацыя дамоўленасцей. Выход з кантакта. Вынікі гутаркі запісваюцца. Карысна ўстанаўліваць дакладныя тэрміны выканання, спосабы кантролю і інфармавання адзін аднаго аб выніках запланаваных дзеянняў.

Спрэчка – усялякае сутыкненне ў дыялогу меркаванняў, перакананняў, пунктаў погляду па тым ці іншым пытанні, у працэсе якога кожны з бакоў адстойвае сваю правату.

Спрэчкі класіфікуюць па розных параметрах:

па мэце – дыялектычная (спрэчка дзеля ісціны), эўрэстычная (спрэчка дзеля пераканання), сафістычная (дзеля перамогі), дэмагагічная (спрэчка дзеля спрэчкі);

па колькасці ўдзельнікаў – спрэчка-маналог (спрэчка з самім сабой), спрэчка-дыялог (дзве асобы), спрэчка-палілог (некалькі ці шмат асоб);

па форме правядзення – вусная, пісьмова;

па ступені падрыхтаванасці – арганізаваная, неарганізаваная.

Разнавіднасці спрэчкі:

Дыскусія – публічная спрэчка, мэта якой – выясненне і супастаўленне розных пунктаў гледжання, пошук, выяўленне правільнага вырашэння спрэчнага пытання.

Дыспут -- публічная спрэчка на навуковую і грамадска значную тэму.

Палеміка -- публічная спрэчка з мэтай абараніць свой пункт гледжання і абвергнуць меркаванне апанента. Гэта барацьба супрацьлеглых меркаванняў.

Дэбаты, прэчы – спрэчкі, якія ўзнікаюць пры абмеркаванні дакладаў, выступленняў на пасяджэннях, канферэнцыях і г.д.

Пытанні і правіла вядзення спрэчкі

1. Трэба ведаць мэту спрэчкі (даказаць свае думкі, пераканаць праціўніка і г.д.).
2. Спрэчка павінна мець тэму, каб праціўнікі маглі вызначыць свае падыходы да пытання, якое выносіцца на абмеркаванне.
3. Прадмет спрэчкі павін быць зразумелым для ўдзельнікаў.
4. Тэма не павінна змяняцца ў працэсе абмеркавання, але можа ўдакладняцца.
5. Спрэчка мае сэнс толькі пры наяўнасці несумяшчальных пазіцый.
6. Спрэчка прадугледжвае наяўнасць агульнага падмурка для пазіцый бакоў.
7. У спрэчцы яго ўдзельнікі павінны прытрымлівацца правіл фармальнай логікі:
 - правіл пастаноўкі пытанняў і адказаў на іх* (*тлумачэнне гл. ніжэй*);

- правіл і патрабаванняў, якія прад’яўляюцца логікай да агументцыі** (тлумачэнне гл. ніжэй);
 - неабходна прытрымлівацца асноўных фармальна-лагічных законаў*** (гл. таблицу), якія гарантуюць правільнасць разважання: яго дакладнасць, несупярэчлівасць, паслядоўнасць, абгрунтаванасць.
8. У працэсе спрэчкі неабходна прытрымлівацца ўмоў эфектыўнага слухання: падтрымліваць зрокавы кантакт, звяртаць увагу на голас, міміку, жэсты, паставу суразмоўцы і інш.
 9. У спрэчцы павінны вытрымлівацца маральныя нормы чалавечых зносін:
 - трэба ўмець выслухаць аргументы праціўніка, імкнуцца зразумець іх;
 - сваю пазіцыю выкладаць з гонарам, патрэбнай вытрымкай;
 - праяўляць павагу да ідэй, перакананняў, веры праціўніка, не зневажаць рэзкімі словамі, не кпіць з чужых перакананняў і г.д.

****Правілы пастаноўкі пытанняў і фармулёўкі адказаў***

Эфектыўнасць публічнай спрэчкі шмат у чым вызначаецца здольнасцю правільна фармуляваць пытанні і ўмела адказваць на іх.

Пытанні:

1. Перадумовы пытання павінны быць праўдзівымі выказваннямі.
2. У фармулёўцы пытання павінна быць як мага дакладней абазначана вобласць яго невядомай. У адваротным выпадку магчымыя выпадковыя адказы. Напр., пытанне “Якія гарады размешчаны на рацэ Днепр?” сфармулявана недакладна, адказы могуць быць розныя: прыгожыя гарады, вялікія, Віцебск, Магілёў, Кіеў і іншыя гарады. Дакладным будзе пытанне: “Якія з абласных цэнтраў Беларусі стаяць на рацэ Днепр?”.
3. Пытанне павінна фармулявацца недвухсэнсоўна. Гэта дазваляе пазбегнуць сустэчных пытанняў: “Што вы мелі на ўвазе?”

Адказы:

1. Адказ павінен быць ясным, адназначным і краткім.
2. Адказ павінен змяншаць нявызначанасць пытання, быць інфарматыўным.
3. Пры некарэктнай пастаноўцы пытання адказ павінен утрымліваць указанне на гэту некарэктнасць.

Лагічная залежнасць паміж пытаннем і адказам гаворыць пра тое, што якасць адказа шмат у чым вызначаецца якасцю пытання.

*****Перакананне суразмоўцы***

У працэсе пераканання суразмоўцы выкарыстоўваюць два асноўных тыпы ўздзеяння, якія ўплываюць на меркаванні, пазіцыі, перакананні людзей:

- метада абгрунтавання, заснаваны на аргументацыі;
- метада унушэння, заснаваны на веры.

Аргументацыя – падстава, довад, якія прыводзяцца з мэтай змены пераканання суразмоўцы. Асноўнымі формамі аргументацыі з’яўляюцца доказ і абвяржэнне.

Доказ – гэта лагічная аперацыя абгрунтавання праўдзівасці таго ці іншага выказвання з дапамогай іншых выказванняў, праўдзівасць якіх ужо даказана. Структура доказу: 1) тэзіс – сцвярджэнне, праўдзівасць якога неабходна абгрунтаваць; 2) аргументы (давады) – праўдзівыя выказванні, якія выкарыстоўваюцца для доказу тэзіса; 3) дэманстрацыя (форма доказу) – спосаб лагічнай сувязі тэзіса з аргументамі (можа прымаць форму дэдуктыўных вывадаў, індукцыі або аналогіі).

Абвяржэнне – гэта лагічная аперацыя па ўстанаўленню ілжывасці раней пастаўленага тэзіса. Абвяржэнне – гэта поўнае абгрунтаванне ілжывасці выказвання. Частковае абгрунтаванне ілжывасці выказвання называецца *крытыкай*.

Абвяржэнне мае такую самую структуру, як і доказ.

Правілы пераканання

1. *Правіла Гамера*: чарговасць аргументаў уплывае на пераканаўчасць. Найбольш пераканальны наступны парадак аргументаў: моцныя аргументы – (слабыя) – сярэднія – самыя моцныя. *Моцныя аргументы* – гэта дакладныя факты: статыстыка, пісьмовыя крыніцы, меркаванні вядомых асоб, законы, навуковыя вызначэнні і інш. *Слабыя* – паддаюцца крытыцы (спасылкі на малавядомых аўтарытэтаў, цытаты, афарызмы, аналогіі і інш.).
2. *Метад Сакрата*: пастацоўка пытанняў, на якія паціўнік будзе адказваць “так”, іншымі словамі, прымушаць яго з самага пачатку згаджацца з вамі.
3. Трэба выкарыстоўваць *эмацыйныя формы ўздзеяння на апанента*. Аргументы трэба выказваць лаканічна, трапна, каб яны былі правільна зразуметы.
4. Трэба імкнуцца правільна ацэньваць аргументы праціўніка, адрозніваць моцныя аргументы ад слабых, знаходзіць у яго выказваннях супярэчлівасці і інш. Пры гэтым нельга прыніжаць статус і імідж суразмоўцы.
5. Мэтазгодна пачынаць не з падзяляючых вас і праціўніка момантаў, а з абмеркавання пытанняў, па якіх пазіцыі супадаюць.
6. Трэба імкнуцца быць прыемным суразмоўцам; пазбягаць *канфліктагенаў* – слоў, дзеянняў, якія могуць справакаваць канфлікт (пагрозы, заўвагі, катэгарычнасць, збіванне суразмоўцы, падман, замоўчванне інфармацыі і інш.).
7. Трэба праяўляць *эмпатыю* – спрабаваць адчуць сябе на месцы суразмоўцы.
8. Неабходна прытрымлівацца прынцыпаў рэфлексіўнага слухання – падтрымліваць зрокавы кантакт, выкарыстоўваць невербальныя сідкі ўздзеяння, маўленчыя прыёмы ўзаемаразумення (удакладняльныя пытанні).

Прыёмы пераканання

Карэктныя прыёмы – тактоўныя хады, якія садзейнічаюць перамозе ў спрэчцы і не краваюць годнасць праціўніка:

Адцягненне пярэчання з мэтай выйграць час на прадумванне адказу шляхам паўтарэння пытання або аргументаў, ці шляхам непрамога адказу.

Прыхаванне тэзіса – тэзіс не фармулюецца, а наперад пускаюцца аргументы, з якіх сам праціўнік павінен прыйсці да тэзіса.

Правакацыя праціўніка на пярэчанне – ведаючы пра наяўнасць у ходзе палемікі маральнага абавязку, згодна якому ініцыянар спрэчкі павінен прыкласці намаганні, каб абгрунтаваць слушнасьць сваёй пазіцыі, вопытны палеміст загадзя зробіць захады, каб перакласці цяжар доказу на праціўніка.

Выступленне апошнім – стварэнне палемістам такой сітуацыі, пры якой ён узяў бы слова апошнім; гэта пазбаўляе апанентаў магчымасці пярэчыць.

Фундаментальны метад – калі ў аснову доказу кладуцца факты.

Метад выварату (“так, але...”) – выкарыстоўваецца, каб выявіць слабыя месцы довадаў паціўніка: спачатку спакойна згаджаюцца з апанентам, а затым аргументы апошняга дадаюцца так, каб усталявалаўся новы пункт гледжання.

Метад бумеранга – тэхніка вяртання нападзення на таго, хто нападае; прыватны выпадак тэхнікі выварату.

Некарэктныя прыёмы – разнастайныя хітрасці, мэла якіх – увесці праціўніка ў зман, нанесці яму маральны ўдар, зняважыць і г. д.

“Зварот да чалавека” – прыём, калі абгрунтаванне пераканання падмяняецца абмеркаваннем асобы праціўніка, або персаны, якая мае дачыненне да тэзіса.

“Зварот да публікі” – калі карыстаюцца ўздзеяннем на слухачоў, спрабуюць выклікаць у іх спачуванне.

“Зварот да сілы” – маральны або фізічны шантаж праціўніка з тым, каб ён адмовіўся ад сваіх поглядаў.

“Зварот да здаровага розуму” – выкарыстоўваецца ў выглядзе апеляцыі да паўсядзённай свядомасці асабістага вопыту слухачоў.

“Зварот да недасведчанасці” – свядома замоўчваюцца факты, якія абвяргаюць тэзіс, з надзеяй на тое, што гэтыя факты слухачы не ведаюць.

“Зварот да глуцтва” – калі замест аргументаў, якія пацвердзяць тэзіс, звяртаюцца да апанентаў з такімі фразамі: “Усім зразумела...”, “І дуню зразумела, што...” і інш.

“Падмазванне аргумента” – прыём, пры якім слабы довад суправаджаецца кампліментарам у бок праціўніка: “Вы, як чалавек разумны, не будзеце адмаўляць...”.

“Прычэпленне ярлыкоў” – палеміст ужывае такія словы як “экстрэмісты”, “нацыяналісты”, “зраднікі”, “ворагі народа” і інш.

“Двайная бухгалтэрыя” – калі адной і той самы аргумент лічыцца ў адным выпадку праўдзівым (калі гэта выгадна), а ў іншым – ілжывым (калі гэта не выгадна).

Выкарыстанне некарэктных прыёмаў несумяшчальнае з паняццем чэснай спрэчкі!

*****Асноўныя фармальна-лагічныя законы**

Назва закона	Фармулёўка	Гарантуемая	Памылка
--------------	------------	-------------	---------

		якасць мыслення	
Закон тоеснасці	Любая думка ў працэсе разваг павінна быць тоесная самой сабе (прадмет думкі павінен заставацца нязменным на працягу ўсяго выказвання)	Вызначанасць (дакладнасць)	“падмена паняцця” (падмена прадмета развагі)
Закон супярэчнасці	Два супрацьлеглых адзін аднаму выказванні аб адным і тым самым прадмеце, які ўзяты ў адзін і той самы час і ў адных і тых самых адносінах, не могуць быць адначасова праўдзiвымі; ва ўсялякім разе, адно з іх ілжывае (не могуць быць адначасова праўдзiвымі дзве думкі, адна з якіх адмаўляе другую)	Несупярэчлівасць	“супярэчлівасць у развагах”
Закон выключанага трэцяга	Два выказванні аб адным і тым самым прадмеце, якія супярэчаць адно аднаму, не могуць быць адначасова ілжывымі; калі адно з іх	Паслядоўнасць	“непаслядоўнасць у развагах”

	ілжывае, то другое праўдзівае, а трэцяе выключана.		
Закон дастатковага абгрунтавання	Дакладнымі, верагоднымі могуць лічыцца толькі тыя выказванні, на карысць праўдзівасці якіх існуюць дастатковыя падставы.	Абгрунтаванасць (аргументаванасць)	“беспадстаўнае (бездоказнае, неаргументаванае) разважанне”

11. Формы зносін аратара і аўдыторыі

Узровень успрымання і разумення маўлення слухачамі, адносіны іх да аратара шмат у чым залежаць ад таго, якія формы зносін з аўдыторыяй будуць выкарыстаны прамойцам у працэсе выказвання.

Асноўныя *дзве формы зносін аратара і аўдыторыі*: скрыты дыялог і адкрыты дыялог.

Скрытая форма дыялога дазваляе дасягнуць эфекта суперажывання (суперажыванне – больш інтэнсіўнае перажыванне розных эмацыйных станаў: радасць, сум, незадаволенасць, спачуванне і г.д.) – агульнасці псіхічнага стану аратара і аўдыторыі, узаемаразумення між імі. Магчыма суперажыванне інтэлектуальнае і эмацыйнае.

Інтэлектуальнае суперажыванне – гэта сумесная мысліцельная праца ўдзельнікаў зносін, у ходзе якой слухачы актыўна ўключаюцца ў працэс творчага успрымання маўлення. Інтэлектуальны від суперажывання характэрны, напрыклад, для красамоўства акадэмічнага.

Эмацыйнае суперажыванне – характарызуецца тым, што ўдзельнікі камунікацыі пад час выступлення адчуваюць падобныя эмоцыі. Тут важны “асабісты эфект заражэння”: эмацыйны пад’ём аратара, яго зацікаўленасць, перакананасць перадаюцца слухачам, выклікаюць у іх адпаведную рэакцыю. Эмацыйнае суперажыванне часцей праяўляецца ў палітычных прамовах, у некаторых жанрах сацыяльна-бытавога красамоўства.

Найбольшага эфекта дасягае аратар, які ўмее выклікаць як інтэлектуальнае, так эмацыйнае суперажыванне.

Адкрыты дыялог праяўляецца ў двух відах:

1) пытанні слухачоў і адказы на іх аратара (такая форма зносін патрабуе ад прамойцы хуткасці рэакцыі, валодання гумарам; працягласць адказа залежыць ад значнасці, па меркаванні аратара, пытання);

2) адказы слухачоў на пытанні аратара.

Два варыянты гэтай формы:

а) пытанне ставіцца як рытарычнае, каб актывізаваць увагу слухачоў, адказ на яго пасля паўзы дае сам прамоўца.

б) на пытанне адказваюць слухачы.

Выбар формы зносін аўдыторыі вызначаецца тыпам маўлення, умовамі камунікацыі і здзяйснення з улікам патрабаванняў мэтазгоднасці.

Сродкі актывізацыі ўвагі слухачоў

Увага з'яўляецца асновай камунікатыўнага ўздзеяння, паколькі існуе прамая залежнасць паміж эфектыўнасцю працэсу ўспрымання, запамінання маўлення слухачамі і ступенню іх увагі (гл. таб.).

Устойлівасць увагі вызначаецца:

- аб'ёмам і разнастайнасцю інфармацыі;
- ступенню адпаведнасці інфармацыі інтарэсам аўдыторыі;
- прафесійным майстэрствам аратара;
- фізічным, эмацыянальна-псіхалагічным станам слухачоў.

Табліца. Сродкі актывізацыі ўвагі слухачоў

кампазіцыя	маўленчыя	галасавыя (тэхнічныя)	невербальныя	метадычныя
кампазіцыя інверсія, нечаканыя зачын, уступ, заключэнне або канцоўка	выкарыстанне рытарычных сродкаў выразнасці (тропаў, фігур)	змена галасавых характарыстык у працэсе маўлення (гучнасці, высаты), змена інтанацыі	выкарыстанне мімікі, жэстаў, паставы, позірка.	прымяняюцца непасрэдна ў час камунікацыі, дазваляюць кіраваць увагай аўдыторыі, кантраляваць працэс ўспрымання маўлення

Метадычныя прыёмы актывізацыі ўвагі:

- выкарыстанне псіхалагічнай паўзы;
- праблемны спосаб падачы матэрыяла;
- прыём саўдзельніцтва – замена “вы” на “мы” пры звароце да слухачоў;
- прыём персаніфікацыі – падмацаванне тэарэтычных палажэнняў пэўнымі прыкладамі;
- зрокавы кантакт з аўдыторыяй;
- выкарыстанне нагляднасці і тэхнічных сродкаў;
- выкарыстанне гумару пры ўмовах яго дарэчнасці і натуральнасці;

- дынамічны выклад матэрыяла, што праяўляецца і ў знешнасці аратара, і ў самім маўленні.

12. Тэхніка маўлення

Маўленню не абыйсціся без якаснай тэхнікі. Сэнс і экспрэсіўнасць выказвання надае не толькі выкарыстаная лексіка, пэўныя тропы і фігуры, але і галасавыя магчымасці аратара, правільнае дыханне, выразная дыкцыя.

Дыханне, голас, дыкцыя – гэта тэхнічныя сродкі выразнасці маўлення.

Дыханне

Дыханне – жыццёва важны фізіялагічны працэс спажывання арганізмам кіслароду і выдзялення вуглякіслага газу.

Да органаў дыхання адносяцца – *лёгкія, грудная клетка, дыяфрагма*.

Функцыя органаў дыхання: 1) служаць для кіслароднага абмену, 2) служаць для гукаўтварэння.

У залежнасці ад таго, якія органы дыхання дзейнічаюць, існуюць **4 тыпы дыхання:** грудное, плечавое, рэбернае, брушнае (дыяфрагмавае).

Дыяфрагма – перапонка, якая аддзяляе грудную клетку ад поласці жывата.

Найбольш *прыдатным* для гукаўтварэння ў прафесійным публічным слове лічыцца камбінаваны (рэберна-дыяфрагмавы) тып дыхання.

Што ўяўляе сабой гэты тып дыхання? Як правільна дыхаць?

Пастаноўка правільнага дыхання:

- 1) Выдых (губы трубочкай – для больш сканцэнтраванай плыні паветра).
- 2) Паўза.
- 3) Удыханне праз нос на лік 1,2,3,4,5:

Дыяфрагма апускаецца, верхняя частка жывата “выпячваецца”. Расшырыць грудную клетку, раздзігаючы рэбры. “Падцягнуць” ніжнюю сценку жывата (часця мышцы жывата).

4) Затрымка дыхання на лік адзін.

5) Выдых праз рот на 1,2,3,4,5.

Рука правая ляжыць на жываце, а левая – на ніжніх рэбрах.

Адпрацоўку рэберна-дыяфрагмава дыхання нельга выконваць надта доўга (не больш 10 удыхаў-выдыхаў), таму што такі спосаб дыхання на пачатку трэніровак выклікае лішак кіслароду і адсюль – галавакружэнні.

Увага пры правільным дыханні павінна быць накіравана не на тое, каб хапіла паветра на 1,2,3,4,5, а на тое, каб яго пры выдыхе размеркаваць роўна, каб яно выходзіла роўнымі долямі і да канца ліку выйшла ўсё, за выключэннем нязначнай колькасці (выдыхаць усё паветра з лёгкіх шкодна для здароўя!!!).

Правільнае размеркаванне паветра асабліва патрэбна настаўніку пры чытанні мастацкіх твораў.

Для выпрацоўкі размеркаванага выдыху існуе вялікая група практыкаванняў, самае простае:

Стаць у сабоднай позе, раўнамерна размеркаваць цяжар цела на абедзве нагі. Зрабіць глыбокі ўдых і паступова выдыхнуць паветра, вымаўляючы гук “а”. Мэта практыкавання – навучыцца цягнуць гук “а” 10 секунд раўнамерна, не ўзмацняючы і не аслабляючы яго. Робяць кожны дзень 2-3 разы, пакуль не выпрацуецца навук.

Умовы, якія спрыяюць правільнаму дыханню – правільнае становішча цела і трэніроўка.

Голас.

Гэта гучанне, якое ўтвараецца ваганнем галасавых звязак, што знаходзяцца ў горле.

Адкуль з’яўляюцца гукі? Гукі ўзнікаюць у гартані, дзе знаходзяцца галасавыя звязкі. Галасавыя звязкі ўтвараюць галасавую шчыліну (трохкутную адтуліну), калі мы не гаворым. Калі гаворым – звязкі вібрыруюць. Утвараецца гук, але яшчэ слабы. Яго ўзмацненню спрыяюць ніжнія і верхнія рэзанатары, якія таксама пачынаюць вібрыраваць, калі гаворым. **Ніжнія рэзанатары** – трахеі і бронхі. **Верхнія** – поласці насаглоткі, рота, носа. Пасля ўзмацнення першасны гук афармляецца ў той ці іншы гук мовы з дапамогай частак моўнага апарата (становішча языка, губ, гартані і г. д.).

Верхнімі рэзанатарамі мы можам кіраваць. Ад гэтага залежаць якасці гучання голаса: **тэмбр, сіла гуку, палётнасць, вынослівасць, дыяпазон, рэгістр.**

Тэмбр – афарбоўка голасу, абумоўленая, галоўным чынам, індывідуальнай пабудовай моўнага апарату. Змяніць тэмбр амаль не магчыма, але можна зняць некаторыя недахопы, напрыклад сіпату, хрыпласць і інш.

Дыяпазон – аб’ём голасу, які вызначаецца інтэрвалам паміж самым нізкім і самым высокім тугамі, якія толькі можа вырабляць голас. Асноўная нагрузка выпадае на сярэднія ноты моўнага голасу.

Рэгістр – частка гукавога дыяпазону чалавечага голасу. Існуюць наступныя віды рэгістраў: 1) грудны (ніжні), 2) змешаны (сярэдні), 3) галаўны (верхні). Межы рэгістраў залежаць ад індывідуальных асаблівасцей апарату чалавека. Аднак у выніку трэніровак ёсць магчымасць выпрацаваць навыкі плаўнага пераходу з аднаго рэгістра ў другі, што часам неабходна ў прафесійнай дзейнасці настаўніка.

Вынослівасць гуку – здольнасць гуку вытрымліваць фізічныя і псіхалагічныя нагрузкі.

Палётнасць гуку – здольнасць голасу распаўсюджвацца на адлегласці.

Трэніроўка голасу для павелічэння палётнасці:

Цвёрда ўстаць, рукі на ніжніх рэбрах, выштурхнуць рукі наперад і вымаўляць страката *эй, эй, эге-гей!* Спачатку паклікаць чалавека, што стаіць насупраць, потым, які стаіць далёка, потым, які ідзе за вакном.

Распаўсюджванне голасу на адлегласць трэба адрозніваць ад крыку. Для настаўніка важная сіла гуку, але не крык.

Сіла гуку – громкасць гуку, якая залежыць ад актыўнасці работы органаў моўнага апарату. Так, менавіта ад актыўнасці, а не ад натугі, з якой вымаўляецца фраза. Інакш ёсць пагроза зрывацца на крык.

Дыкцыя.

Гэта вымаўленне, ступень выразнасці ў вымаўленні слоў і складоў. Недахопы дыкцыі перашкаджаюць аратару, вядуць да зніжэння ўвагі слухачоў, выклікаюць непаразуменні. Невыразнасць у вымаўленні робіць працу настаўніка часам немажлівай.

Недахопы дыкцыі падзяляюць на 2 групы:

- 1) **Арганічныя** – звязаныя з фізіялагічнымі парушэннямі моўных органаў (картавасць, шапялявенне, гугнявасць і інш.). Яны патрабуюць спецыяльнай кансультацыі лагапеда.
- 2) **Неарганічныя** – недахопы, што ўзнікаюць з-за механічнага пераймання чужых недахопаў або няправільнага выхавання вуснай мовы (вясасць губ, маўленне “скрозь зубы”, невыразнае вымаўленне зычных і інш.). Яны могуць быць выпраўлены шляхам сістэматычнага трэнінгу.

Спосабы паляпшэння дыкцыі – артыкуляцыйная гімнастыка і рэгулярнае вымаўленне скорогаворак.

Артыкуляцыйная гімнастыка для адпрацоўкі дакладнай якаснай дыкцыі, для актывізацыі моўнага апарата:

- 1) Сціснуць абедзве сківіцы як мага мацней, затым раслабіць (5-8 раз).
- 2) Упрысеся кончыкам языка ў карані ніжніх зубоў “пракалваючы” іх (5-8 раз).
- 3) Упрысеся кончыкам языка ў карані верхніх зубоў (5-8 раз).
- 4) Вымаўляець па чарзе гукі “і” і “у” (і-у-і-у). Гэта развівае рухомасць гартані, з’яўл. прафілактычным практ. пры прастудзе.

Прыклады скорогаворак:

Пільшчыкі-пілавальшчыкі пілавалі піламі. Пілавалі, перапільвалі, наперапілоўвалі, пілавінне перапалавінілі.

Ішоў поп каля коп, каля капы, каля поўкапы.

Каму па каму, а каму два камы.

Каб не ежка ды не адзежка, была б грошай поўная дзежка.

Дзяўчынка Чарнічка мае чатыры чатырнічкі: на кожным чатырнічку па пяці пяцярнічкаў.

13. ПРАВІЛЫ ВЫСТУПЛЕННЯ (ПРАМОВЫ)

1. Прамова павінна быць падрыхтавана і папярэдне прадумана.
2. Толькі вельмі дасведчаны прамоўца можа дазволіць сабе імправізаную прамову.
3. Калі вы абмежаваны рэгламентам, скараціце змест вашай прамовы: лепш сказаць мала, чым сказаць дрэнна.

4. У кожнай прамове павінны быць пачатак, сярэдзіна і канец; пры гэтым канец прамовы – найважнейшы, таму заўсёды падумайце аб ім.

5. Складзіце план прамовы, асабліва, калі вы абмежаваны рэгламентам. У плане ўтрымліваюцца асноўныя пункты выказвання, інфармацыя, якая патрабуе дакладнасці: даты, статыстычныя дадзеныя, цытаты (якія павінны быць кароткімі і з выходнымі дадзенымі крыніцамі), складаныя або малазнаёмыя словы і тэрміны (якія не рэкамендуецца ўжываць без патрэбы) і г.д.

6. План выступлення размяшчаецца на адным баку ліста паперы; яго не варта пісаць на некалькіх лістах.

7. Аратар павінен прадумаць першую фразу і заключэнне; усё астатняе можна імправізаваць. Калі вы досыць упэўнены ў сабе, перад выступленнем можаце выкінуць або забыць гэты план – яно атрымаецца лепш.

8. Могуць чытацца: лекцыі, даклады, афіцыйныя дакументы, чужыя тэксты; усе астатнія віды прамой прамаруляюцца. Не варта пісаць тэксты публічных прамой, акрамя вышэйназваных – напісаны тэкст абцяжарвае вымаўленне: неспрактываваны аратар баіцца выпусціць што-небудзь з напісанага, таму збіваецца і робіць памылкі.

9. Прамоўца, які выступае перад аўдыторыяй, павінен быць фізічна сабраным, бадзёрым, аптымістычным, спакойным, упэўненым у сабе; ён павінен мець прыябны выгляд.

10. Шматлікія прамойцы моцна хвалююцца перад публічным выступленнем. Хваляванне натуральнае і карыснае: калі прамойца не хвалюецца, значыць, ён не зацікаўлены і абьякавы да аўдыторыі.

11. Занадта моцнае хваляванне шкоднае. Каб пазбавіцца ад яго, пастарайцеся непасрэдна перад выступленнем адысці ад яго зместу, не ўяўляйце сабе аўдыторыю з яе рэакцыяй, падумайце аб чым-небудзь добрым. Калі гэта не дапамагае, сагнуце рукі ў локцях, пастаўце локці на вышыні плеч, напружцеся і зрабіце некалькі моцных рухаў локцямі назад. Калі гэта немагчыма, зрабіце некалькі моцных рухаў пальцамі ног.

12. Не кіце ваду непасрэдна перад выступленнем і падчас яго – вада дае непатрэбную нагрузку на сэрца і збівае голас. Не размаўляйце непасрэдна перад прамой.

13. Калі прыйдзе час выступаць, упэўнена падыдзіце да месца, з якога павінны гаварыць.

14. Стойце прама, разгарнуўшы плечы. Галаву трымаеце, трохі прыпадняўшы падбародак. Ногі павінны быць прыкладна на шырыні плеч. Не прыціскайце рукі да жывата, не заломлівайце іх, не счাপляйце пальцы рук, не закладвайце рукі за спіну, не трымаеце рукі ў кішэнях, не заплятайце нагу за нагу.

15. Жэстыкуляцыя аратара павінна быць умеранай: трымаеце рукі вольна, не махайце рукамі, але і не выцягвайце рукі па швах. Прамоўніцкі жэст адпавядае тэмпу і зместу прамовы, ён павінен быць плаўным і ўпэўненым, але не занадта шырокім.

16. Вызначайце гучнасць голасу аб'ёмам памяшкання і велічынёй аўдыторыі. Не спрабуйце перакрычаць аўдыторыю.

17. Голас пускайце не ўніз і не ўверх, але прама перад сабою некалькі над галовамі аўдыторыі.

18. Не карыстайцеся мікрафонам без крайняй неабходнасці: мікрафон абцяжарвае непасрэдны кантакт з аўдыторыяй.

19. Стаўшы перад аўдыторыяй, усміхніцеся і паглядзіце на людзей, якія вас слухаюць.

20. Зрабіце невялікую пачатковую паўзу. Калі шумяць, зрабіце паўзу больш і акіньце поглядам аўдыторыю.

21. Плаўна ўступайце ў прамову. Не пачынайце занадта энергічна, інакш вам не хопіць сіл завяршыць прамову, а слухачам – вытрываць яе да канца.

22. Прамаўляючы прамову, уявіце, што вы звяртаецеся да людзей, якія пагадзіліся выслухаць вас, а не да паперкі, на якой напісаны ваш канспект.

23. Гаварыце спакойна і ўпэўнена, і вас будуць слухаць.

24. Гаварыце гучна, выразна, захоўваючы мерны тэмп (100 – 200 слоў у мінуту). Не спрабуйце змясціць максімум інфармацыі ў мінімум часу.

25. Падчас прамовы глядзіце на аўдыторыю, паслядоўна фіксуючы поглядам групы змешчаных перад вамі людзей. Не звяртайцеся ўвесь час да аднаго і таго ж. Кожны павінен быць перакананы, што вы звяртаецеся асабіста да яго.

26. Уявіце, што ў вуснай публічнай прамове адзін мацней многіх: прамоўца, які з'яўляецца цэнтрам увагі і крыніцай руху думкі, мацней аўдыторыі, якая заўсёды разрозненая.

27. Не бойцеся вялікіх аўдыторый, але бойцеся малых. Чым больш аўдыторыя, тым лягчэй яе ўпэўніць.

28. Не гаварыце лішняга. Калі публічны прамоўца гаворыць тое, што ён гаворыць, ён думае тое, што ён думае. Таму аратар заўсёды думае, што сказаць, але ніколі не гаворыць усяго, што думае.

29. Будзьце гуманістам – гаварыце па магчымасці каротка.

30. Выкарыстоўвайце толькі літаратурныя словы і выразы. Імкніцеся ўжываць як мага менш замежных слоў.

31. Не паўтарайце двойчы адно і тое ж слова.

32. Прамаўляеце не словамі, а фразамі. Фразы павінны быць звязанымі. Завяршайце кожную пачатую фразу. Даўжыня фраз вызначаецца станам і памерам аўдыторыі і аб'ёмам памяшкання, у якім вы гаворыце. Чым больш аўдыторыя і аб'ём памяшканні, тым меншай павінна быць сярэдняя даўжыня вашай фразы.

33. Прамова – гэта чаргаванне слоў і паўз. Паўза вылучае найбольш значныя словы і фармулёўкі.

34. Публічная прамова інтанаваная: інтанацыя забяспечвае сэнсавое дзяленне прамовы, паказвае на суадносіны частак фразы і на дачыненне прамоўцы да зместу. Інтанацыя павінна быць натуральнай і ўмеранай.

35. Падчас публічнай прамовы аратар не павінен станавіцца салаўём: вы гаворыце для людзей, а не для самавыяўлення. Таму ўвесь час прамовы працуе: кантралюе рэакцыю аўдыторыі, фіксуе групы людзей згодных і нязгодных з вамі, уважлівых і безуважлівых, зацікаўленых і абыхавых, дружалюбных і варожых. Аратар павінен бачыць усё, што адбываецца ў аўдыторыі падчас прамовы, і своечасова рэагаваць на паводзіны аўдыторыі.

36. Калі ў аўдыторыі пачаўся шум, не павышайце, а панізьце голас, або зрабіце паўзу і ўважліва паглядзіце на аўдыторыю.

37. Не бойцеся рэплік з залы. Рэагуйце або не рэагуйце на іх па абставінах і зыходзячы з вашых інтарэсаў. Не давайце ўцягнуць сябе ў дыскусію: вы павінны сказаць усё, што ікнуліся сказаць.

38. Адказваючы на рэплікі і пытанні падчас прамовы або пасля яе, падумайце, што адказы павінны быць слушнымі, яснымі і кароткімі, альбо іх не павінна быць зусім.

39. Завяршэнне прамовы павінна быць энэргічным і аптымістычным. Пакажыце ўздывам голасу і інтанацыяй, што вы сказалі ўсё патрэбнае і не забудзьце падзякаваць аўдыторыю за ўвагу.

40. Выхад прамоўцы з трыбуны не павінен ствараць уражанне ўцёкаў.

ВЫРАЗНАЕ ЧЫТАННЕ ТВОРАЎ РОЗНЫХ ЖАНРАЎ

Каб перадаць аўтарскі тэкст з усімі яго асаблівасцямі, студэнты вучацца «ставіць» сябе

Распрацоўка сродкаў выразнасці чытання мастацкага тэксту праводзіцца ў адпаведнасці з наступным планам.

1. Знаёмства са зместам мастацкага твора.
2. Удакладненне асноўнай думкі і мэты чытання мастацкага твора.
3. Падзел тэксту на часткі, калі ў гэтым ёсць патрэба, падбор назвы да іх і вызначэнне задачы чытання кожнай часткі.
4. Распрацоўка сродкаў лагічнай і эмацыянальна-вобразнай выразнасці чытання мастацкага твора.
5. Складанне партытуры чытання мастацкага тэксту. Каб захаваць распрацаваны на групавых занятках
6. Узорнае чытанне мастацкага тэксту выкладчыкам або праслухоўванне запісанага.

Проза. Прузаічны мастацкі тэкст звычайна нагадвае тую жывую мову, з якой мы штодня звяртаемся адзін да аднаго. І хоць мова мастацкай прозы, безумоўна, не раўназначная са звычайнай гутарковай мовай, усё ж яна бліжэй да яе, чым вершаваная. Іменна гэтым абумоўлена тое, што непасрэдная распрацоўка сродкаў выразнага чытання літаратурных твораў пачынаецца з пружаічных тэкстаў апісальна-апавядальнага характару і тэкстаў з наяўнасцю дыялогу.

Падрыхтоўку да выразнага чытання невялікіх урыўкаў пружаічных тэкстаў апісальна-апавядальнага характару варта пачынаць са знаёмства са зместам усяго твора.

Казкі. Выразнае чытанне казак пэўным чынам адрозніваецца ад чытання звычайнай прозы. Асаблівая ўзнёсласць, зацікаўленасць і захапленне, перабольшаная таямнічасць, мяккасць, шчырасць і вялікая вера ў мастацкі вымысел павінны абавязкова адчувацца пры ўвасабленні ў жывое слова тэксту казак.

Байкі. Байка мае свае характэрныя асаблівасці: іншасказальнасць, апавядальнасць, камізм, павучальнасць. якія абумоўлены спецыфікай гэтага літаратурнага жанру якія неабходна ўлічваць пры ўвасабленні яе тэксту ў жывое вуснае слова. Змест байкі просты, у яго аснове ляжыць востры канфлікт бытавога, сацыяльнага або палітычнага характару. Ёсць байкі, у якіх вывад даецца ў пачатку, а пасля ідзе тэкст, які пацвярджае слушнасьць маралі. Тэксты некаторых баек так выразна раскрываюць асноўную думку, што выводзіць мараль няма ніякай патрэбы.

Некаторыя метадысты прапануюць два віды чытання тэксту баек: індывідуальнае чытанне і чытанне па ролях.

Лірыка. Вершаваная мова мае свае спецыфічныя асаблівасці: больш арганізаваны рытм, рыфму, памер; яна больш сцэная і дынамічная, чым проза, патрабуе асаблівай гукавой выразнасці.

Асноўныя кампаненты паэтычнага твора. думка — вобраз — пачуццё — музыка.

Пры чытанні лірыкі асабліва вялікае значэнне мае фантазія выканаўцы. Пейзажная лірыка. Пры выразным чытанні пейзажнай лірыкі, у якой выяўляюцца эстэтычныя адчуванні, звязаныя з успрыманнем роднай прыроды, неабходна ўмець ствараць асабліва яркія і вобразныя бачанні. Чытальнік павінен бачыць, чуюць, адчуваць тое, пра што гаворыцца ў тэксце, і перадаць гэта так, каб выклікаць ва ўяўленні слухачоў знаёмыя і блізкія ім малюнкi родных мясцін. Эмоцыі, якія па меры чытання будуць паступова ўзрастаць, трэба намузыкаваць пэўным чынам стрымліваць, каб выкананне не набыло штучнасці.

Грамадзянская лірыка. У творах грамадзянскай лірыкі паэт ад уласнага імя або ад імя лірычнага героя дае ацэнку грамадскіх з'яў, выяўляе свае адносіны да іх. Думкі паэта грунтуюцца на высокіх маральных пачуццях, і гэта патрабуе ад чытальніка не штучнага пафасу і празмерна гучнага вымаўлення, а прастаты, шчырасці і ўзнёсласці пры ўвасабленні верша ў жывое вуснае слова.

Чытанне грамадзянскай лірыкі часцей патрабуе непасрэднай сувязі са слухачамі. У гэтых вершах звычайна чытальнік выказвае погляды аўтара для таго, каб непасрэдна ўздзейнічаць на слухачоў. Але бываюць і выключэнні, калі чытальнік уздзейнічае словамі аўтара на ўяўны аб'ект.

Філасофская лірыка. Змест вершаў філасофскай лірыкі грунтуецца на інтэлектуальных пачуццях, якія звязаны з задавальненнем пазнавальных патрэб чалавека. Аснову выразнасці чытання філасофскай лірыкі складаюць разважанні ўслых. У прысутнасці слухачоў як бы адбываецца напружаная інтэлектуальная работа чытальніка, які спрабуе вырашыць складаныя

жыццёвыя праблемы, пытанні пра ўзаемаадносіны людзей, пра адносіны чалавека і прыроды.

Інтымная лірыка. Пры чытанні вершаў інтымнай лірыкі эмацыянальная ўсхваляванасць чытальніка, яго пранікненне ў перажыванні герояў павінны быць асабліва шчырыя і праўдзівыя. Каб перадаць словамі багацце пачуццяў, складаныя душэўныя перажыванні з іх найтанчэйшымі адценнямі, чытальнік павінен усё гэта ўявіць і ў некаторай ступені перажыць, бо творы інтымнай лірыкі раскрываюць ва ўсёй шматграннасці чалавечыя пачуцці і ўздзейнічаюць у асноўным толькі на пачуцці. У гэтых вершах мала сюжэтнага матэрыялу, яго трэба стварыць сваёй фантазіяй, дамалёўваючы на аснове думак і перажыванняў лірычнага героя такія карціны, якія дапамогуць чытальніку ўявіць усю гісторыю кахання, зразумець псіхалагічныя перажыванні героя, пранікнуцца імі.

Кожны чалавек, якому падабаецца той ці іншы паэт, на час чытання лірычнага верша «прысвойвае» не толькі тэкст, але і пачуцці аўтара, што закладзены ў падтэксце, і карыстаецца імі, як сваімі ўласнымі. Калі пры чытанні адбудзецца хоць бы прыблізнае зліццё думак і пачуццяў чытальніка з думкамі і пачуццямі паэта, атрымаецца ўзровень мастацкае чытанне. Але поўнага зліцця ўсё ж быць не можа, таму што ў жыцці няма двух чалавек, якія аднолькава думалі б і адчувалі. Ступень гэтага зліцця залежыць ад таго, наколькі словы паэта ўсхваляюць, захопяць чытальніка, наколькі яны стануць яму блізкія і зразумелыя.

Вялікае значэнне пры чытанні інтымнай лірыкі мае жыццёвы вопыт чытальніка. Фальшывасць, мяшчывасць часта тлумачацца тым, што чытальнік яшчэ «не дарос» да разумення і адчування думак і пачуццяў, закладзеных у творы, або ў яго адсутнічае ці недастаткова развіта пачуццё мастацкасці, якое патрэбна для таго, каб адчуць прыгажосць такога твора. Асабліва важна таму пры распрацоўцы сродкаў чытання інтымнай лірыкі дапамагчы чытальніку выявіць яго першыя, нясмелыя юнацкія пачуцці: «Прачытаць як належыць твор лірычны, — зусім не дробязь: для гэтага трэба доўга яго вывучаць, трэба падзяліць з паэтам высокае адчуванне, якое напаўняла яго душу; трэба і душою і сэрцам адчуць кожнае слова яго — і тады ўжо выступаць на публічнае яго чытанне. Чытанне яго будзе зусім не крыклівае, не ў гарачцы. Наадварот, яно можа быць нават вельмі спакойнае, але ў голасе чытальніка пачуецца невядомая сіла, сведка сапраўды расчуленага ўнутранага стану. Сіла гэта перадасца ўсім, і адбудзецца цуда: будуць узрушаны тыя, каго ніколі не хвалявалі гукі паэзіі...».

Драматычныя творы. Распрацоўка выразнага чытання драматычных твораў мае свае спецыфічныя асаблівасці, засваенне якіх неабходна для глыбокага і эфектыўнага ўспрымання літаратурнага матэрыялу.

План распрацоўкі выразнага чытання драматычнага твора:

- 1) прачытаць увесь драматычны твор;
- 2) выпісаць характарыстыкі, якія даюць кожнаму герою іншыя дзейныя асобы;
- 3) прааналізаваць драматычны твор, г. зн. разабрацца ў ідэнна-сэнсавай

сутнасці п'есы, выявіць характары і лініі паводзін дзейных асоб;

4) распрацаваць сродкі лагічнай і эмацыянальна-вобразнай выразнасці чытання тэксту кожнай ролі;

5) прачытаць твор ці ўрывак з яго індывідуальна ці па ролях, якія размяркоўваюцца ў адпаведнасці з жаданнем студэнтаў, а таксама з улікам іх творчых магчымасцей і здольнасцей;

6) паслухаць і прааналізаваць запіс радыёспектакля па названай п'есе.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

II. ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

МЕТАДЫЧНЫЯ РЭКАМЕНДАЦЫІ

Партытура выразнага чытання твора

Аналіз літаратурнага твора. Аналіз пачынаецца з дэталёвага засваення зместу, з вызначэння тэмы і ідэі твора. Пры вызначэнні тэмы і ідэі ўрыўка, які выбіраецца для чытання, неабходна абавязкова ўлічваць тэму і ідэю ўсяго твора. Мэта аналізу — выявіць ідэйна-сэнсавую сутнасць твора, належным чынам ацаніць галоўныя падзеі, канкрэтна ўявіць мастацкія вобразы, адчуць і ўспрыняць прыгажосць створаных паэтычных замалёвак, пранікнуць у глыбіню пачуццяў, увасобленых у творы. Выяўляючы ідэйна-псіхалагічны змест твора, чытальнік адкрывае для сябе неведомыя ці мала вядомыя да гэтага часу з'явы і гэтым узбагачае ўласны жыццёвы вопыт. Самастойна аналізуючы літаратурны твор, студэнт атрымае значна большае пазнавальнае і эстэтычнае задавальненне, чым у тым выпадку, калі вывады яму прапануе выкладчык у гатовым выглядзе. Тым больш нельга падмяняць аналіз узорна-паказальным чытаннем. Паслядоўнасць аналізу мастацкага тэксту можа быць вызначана толькі прыблізна, бо кожны чытальнік заўсёды шукае і знаходзіць свае шляхі, якія найбольш адпавядаюць яго творчай індывідуальнасці, мастацкім запатрабаванням. Аднак у любым выпадку ён будзе карыстацца асноўнымі элементамі лагічнай і эмацыянальна-вобразнай выразнасці вуснага слова.

Для іх абазначэння пры складанні партытуры выкарыстоўваюцца наступныя знакі:

Асноўны націск _____.

Апорны націск - - - - -.

Кароткая паўза ⊥ (перпендыкуляр).

Паўза першай даўжыні |

Паўза другой даўжыні ||

V — псіхалагічная паўза

Гукавое выражэнне знакаў прыпынку

Важнай і неабходнай часткаю працэсу распрацоўкі сродкаў выразнасці чытання з'яўляецца вывучэнне аўтарскай пунктуацыі і выпрацоўка навыку «голсам расстаўляць знакі так, як і пяром» (К. Станіслаўскі). Уменне чытальніка правільна перадаваць голсам знакі прыпынку садзейнічае больш паспяховаму ўспрымання яго слухачамі.

Кропка сведчыць пра закончанасць думкі. Перад кропкай голас амаль заўсёды паніжаецца, а пасля кропкі вытрымліваецца паўза, працягласць якой розная ў канцы сказа, у канцы абзаца і ў канцы твора.

Коска паказвае, што думка не закончана, працягваецца. Голас пры гукавым выражэнні коскі павышаецца і тым самым як бы папярэджвае слухачоў, што будзе працяг думкі.

Кропка з коскай можа быць прачытана як кропка ці як коска, у залежнасці ад зместу тэксту.

Двукроп'е сведчыць, што думка выказана не да канца. Чытальнік рыхтуе слухачоў да ўспрымання працягу думкі, таму гукавое выражэнне двукроп'я часцей за ўсё патрабуе ад выканаўцы пэўнага павышэння голасу.

Шматкроп'е ў літаратурным тэксце абазначае, што гукавая плынь перапынена пад уздзеяннем унутраных перажыванняў героя або пад уплывам знешніх абставін. Гукавое выражэнне апошняга перад шматкроп'ем слова перапыняецца механічна (танальнасць залежыць ад характару выканання).

На месцы працяжніка звычайна ў чытанні вытрымліваецца паўза. Да працяжніка голас ідзе на павышэнне, пасля яго — на паніжэнне.

Пытальная форма выражэння думак характэрна для дыялагічнай мовы, калі гаворачыя асобы спрабуюць у нечым разабрацца і таму звяртаюцца адна да другой з пытаннямі. Пры гукавым выражэнні пытальніка амаль заўсёды голас павышаецца, але эмацыянальная афарбоўка яго залежыць ад выяўленага падтэксту.

Клічнік паказвае на эмацыянальную насычанасць тэксту гукавое выражэнне клічніка заўсёды вызначаецца шчырасцю пачуцця чытальніка, але ў многім залежыць і ад тэмпераменту выканаўцы, яго настрою. Бываюць выпадкі, калі ў канцы сказа стаяць два ці нават тры клічнікі; такім чынам аўтар падкрэслівае эмацыянальны напал, сілу пачуццяў, якія ён хацеў выказаць у мастацкім тэксце. Гэта патрабуе ад чытальніка асаблівай увагі і больш глыбокага пранікнення ў псіхалагічны змест твора.

Двукоссе часцей выкарыстоўваецца для таго, каб выдзеліць простую мову. Але бываюць выпадкі, калі двукоссем вылучаюцца словы, па якія аўтар па нейкай прычыне хоча зьвярнуць асаблівую ўвагу чытача. Такія словы патрабуюць больш значнага выдзялення голасам, што дапамагае выявіць іх падтэкст.

Дужкі звычайна вылучаюць устаўныя словы і сказы, якія у большасці выпадкаў з'яўляюцца дапаўненнем або тлумачэннем галоўнай думкі, таму яны вымаўляюцца менш значна, чым асноўны тэкст.

Прапанаванае гукавое выражэнне знакаў прыпынку нельга лічыць нязменным і абавязковым пры чытанні любога мастацкага тэксту. Вызначаныя галасавыя фігуры — толькі арыенціры ў творчым працэсе ўвасаблення тэксту ў жывое вуснае слова, якое ў значнай ступені залежыць ад суб'ектыўнага ўспрымання і разумення чытальнікам тэксту літаратурнага твора.

Псіхалагічная паўза. Немалаважнае значэнне пры захаванні правільнай інтанацыі чытання маюць псіхалагічныя паўзы, якія вызначаюць псіхалагічны стан чытальніка, дапамагаюць раскрыць унутраны свет героя, акцэнтуюць увагу на напружанасці развіцця дзеяння, пачуццяў у творы. На графічнай схеме чытання яны абазначаюцца значком, які нагадвае лацінскую літару V.

Псіхалагічная паўза служыць раскрыцця ідэйна-сэнсавай сутнасці тэксту у яго псіхалагічным развіцці. Маўчанне часам бывае больш выразнае і

змястоўнае, чым словы. Псіхалагічная паўза не замяняе лагічнай паўзы і тым больш не зніжае яе значэння, а, наадварот, узмацняе, адначасова выконваючы і свае спецыфічныя функцыі. Псіхалагічнай паўзай карыстаюцца ў тым выпадку, калі неабходна ўзмацніць уздзеянне на слухачоў наступным словам або спецыяльна падкрэсленай думкай.

Псіхалагічная паўза дапамагае слухачам зразумець і, галоўнае, адчуць сэнс таго, што чытаецца, як бы ўбачыць гэта ўнутраным позіркам, а затым разам з чытальнікам перайсці да новых падзей. Лагічная паўза служыць розуму, а псіхалагічная — пачуццям.

Псіхалагічная паўза часцей ставіцца паміж сказамі, чым у сярэдзіне іх. Аднак карыстацца псіхалагічнай паўзай трэба ўмела. Калі яна будзе празмерна доўгая, то згубіць свае каштоўныя якасці. Тое самае адбудзецца і ў выпадку, калі чытальнік скароціць яе, не даўшы слухачам магчымасці да канца ўспрыняць і ацаніць належным чынам тую падзею, што адбыліся да псіхалагічнай паўзы. Мэру падказаць можа толькі мастак густ чытальніка.

Эмацыянальны бок твора перадаецца найперш праз інтанацыю чытання. Голас чалавека то павышаецца, то паніжаецца, то гучыць на адным узроўні, тэмп яго робіцца то хуткім, то марудным, то пераходзіць у рытмічную аднастайнасць, гук то сціхае, то раптам выбухае з вялікай сілай. Усё гэта і складае інтанацыю чытання. Яе дамінантнай састаўной з'яўляецца мадуляцыя голасу, яго мелодыка. Выдзяляюць верхнюю і ніжнюю мадуляцыю. Пры распрацоўцы партытуры чытання верхнюю мадуляцыю абазначаюць стрэлкай уверх (↗), ніжнюю стрэлкай уніз (↘). Стрэлкі ставяцца над словамі, якія выдзяляюцца лагічнымі націскамі.

Вобразныя бачанні. Сродкам узбуджэння творчай цікавасці і захопленасці з'яўляецца дзейсная задача, што вызначаецца для чытання кожнай часткі мастацкага тэксту. Задача гэтая цесна звязана з творчай задумай аўтара і служыць асноўнай мэце чытання ўсяго твора — раскрыццю яго мастацкіх вобразаў і выяўленню ідэі. Вобразныя бачанні дапамагаюць чытальніку лепш зразумець аўтарскія словы, зрабіць іх як бы сваімі, ажыўляюць вобразы, выклікаюць ва ўяўленні хвалюючыя карціны, напаўняюць яго пачуццямі, якімі ён імкнецца захапіць слухачоў. Раскрыць той змест, які заключаны ў літаратурным творы, — гэта не толькі стварыць пры чытанні зрокавыя вобразы, але нават пачуць гукі, адчуць пах і ўбачыць фарбы адлюстраванага навакольнага свету.

Пад тэмпам звычайна разумеюць хуткасць чытання. Словы, што вымаўляюцца адным тэпам, без якіх-небудзь адхіленняў, не могуць зрабіць жаданага ўплыву на слухачоў. Такое чытанне аднастайнае, нецікавае; яно хутка стамляе. Знайсці патрэбны тэмп для чытання можна толькі пры ўмове правільнай ацэнкі і разумення літаратурнага твора. Калі тэкст не хвалюе, не захапляе, тэмп яго чытання будзе ненатуральны, штучны: «тэмп — гэта выразнік жыцця ў мове, гэта яе трапяткое, усхваляванае дыханне. Спалучайце выяўленне тэмпу з развіццём вашай думкі, з выяўленнем пачуцця, словам, з натуральным жыццём вашага інтэлекту, і мова ваша без намаганняў стане жывой і цікавай».

Рытм вызначаецца псіхалагічным станам вобразаў і падзей. Толькі пры рытму слухачы змогуць адчуць псіхалагічнае напружанне, душэўныя перажыванні, якія ўзнікаюць у чытальніка пры ўвасабленні мастацкага тэксту ў жывое вуснае слова.

Рытм і тэмп пры выразным чытанні ўзаемазвязаны, але маюць рознае прызначэнне. Замяняць адзін элемент другім нельга, таму што часта пры павольным тэмпе чытання рытм (унутраны ход падзей, з'яў, стан герояў) бывае вельмі напружаны.

Інтанацыя. У звычайнай гутарцы людзі выяўляюць розныя пачуцці і імкнуча гаварыць выразна і пераканальна, каб іх зразумелі. Калі ж заўважаюць, што іх не разумеюць або ім не вераць, то яны канкрэтызуюць свае думкі пры дапамозе інтанацыі – гукавога ўвасаблення думак і пачуццяў. Бывае так, што змест бяскрыўдных слоў замяняецца насмешлівым, крыўдным падтэкстам, які інтанацыйна выражае наш голас. У такім выпадку мы верым больш падтэксту, чым словам. А бывае і наадварот: простыя і нават як бы нязначныя словы, сказаныя з глыбокім пачуццём і шчырасцю, здольны надоўга ўсхваляваць чалавека.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

III. РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ Пытанні да заліку па дысцыпліне “Рыторыка”

1. Асноўныя паняцці і значэнне рыторыкі як навукі і мастацтва. Агульная і прыватная рыторыкі.
2. Тыпалогія красамоўства. Класіфікацыі родаў і відаў прамоў.
3. Тэорыя і практыка рыторыкі Старажытнай Грэцыі і Рыма. Асноўныя прадстаўнікі старажытнагрэчаскага і старажытнарымскага красамоўства.
4. Развіццё рыторыкі ў эпоху Сярэднявечча і Адраджэння. Прадстаўнікі красамоўства на Беларусі.
5. Рыторыка Новага часу. Красамоўства на Беларусі ў XIX ст. Праблемы развіцця рыторыкі ў XX ст.
6. Адметнасці вуснай публічнай прамовы. Структура рытарычнага працэсу.
7. Інвенцыя як частка рытарычнага канона. Этапы працы са зместам прамовы.
8. Сэнсавыя мадэлі развіцця маўленча. Сутнасць і значэнне топікі.
9. Дыспазіцыя як частка рытарычнага канона. Структурныя часткі прамовы і іх характарыстыка.
10. Кампазіцыя, яе рытарычныя правілы. Метады выкладу і размяшчэння матэрыялу прамовы.
11. Элакуцыя як адна з частак рытарычнага канона. Паняцце рытарычных тропаў. Асноўныя групы трапеічных сродкаў.
12. Выкарыстанне рытарычнай фігуры ў выказванні. Асноўныя групы рытарычных фігур. Прыёмы ажыўлення прамовы.
13. Меморыя як адзін з этапаў падрыхтоўкі да публічнага выступлення. Прыёмы запамінання інфармацыі.
14. Невербальныя сродкі ўздзеяння аратара на аўдыторыю. Кінестычная знакавая сістэма (міміка, жэсты, пастава).
15. Формы зносін прамоўцы і аўдыторыі. Сродкі актывізацыі ўвагі слухачоў.
16. Віды і тыпы дыхання. Спецыфіка маўленчага дыхання. Паняцце правільнага маўленчага дыхання. Пастаноўка правільнага дыхання.
17. Маўленчы голас і яго элементы. Сіла гуку, тэмбр голасу. Паняцці галасавога дыяпазону і рэгістру. Якасці гучання голасу. Трэнінг голасу.
18. Дыкцыя. Недахопы дыкцыі, іх прычыны і спосабы выпраўлення. Артыкуляцыйная гімнастыка.
19. Выканальніцкі аналіз мастацкага тэксту, яго мэты і этапы. Роля выразнага чытання ў развіцці індывідуальнага красамоўства.
20. Распрацоўка партытуры чытання твора як этап падрыхтоўкі да мастацкага чытання. Сэнсавы націск, лагічная і псіхалагічная паўза, інтанацыя.
21. Спецыфіка распрацоўкі выразнага чытання праявічнага тэксту.

22. Асаблівасці распрацоўкі выразнага чытання лірыкі, байкі.
23. Гутарка як форма дыялагічнага маўлення. Агульныя правілы вядзення гутаркі.
24. Бытавая гутарка. Тыпы суразмоўцаў, іх характарыстыка.
25. Этыкетная гутарка, яе структура.
26. Структурныя этапы дзелавой гутаркі.
27. Спрэчка як форма дыялагічнага маўлення. Разнавіднасці спрэчкі.
28. Прынцыпы і правілы вядзення спрэчкі. Асноўныя фармальна-лагічныя законы і іх выкарыстанне ў спрэчцы.
29. Аргументацыя, правілы пераканання ў спрэчцы.
30. Прыёмы пераканання ў спрэчцы.

Практычныя заданні да заліку

1. Складзіце ўступ прамовы (3—4 сказы), адрасаванай аматарам тэатра, выкарыстаўшы пытанне да аўдыторыі.
2. Прыдумайце заключэнне-заклік (3—4 сказы) да тэмы “Шануйце родную кнігу”.
3. Ахарактарызуйце заключэнне публіцыстычнага артыкула Цёткі (Алаізы Пашкевіч).

Мейце сілу і адвагу дзяржацца роднага слова. Мейце сьмеласць усюды голасна казаць па-свойму. І глядзячы на вас – асьмеляцца і іншыя, зразумеюць, што шчырае сэрца беларускае б’ецца ня толькі пад мужыцкай сэрмягай, наверхуць ва ўласныя сілы свае і пойдучь цвёрдай ступой да лепшай будучыні, да ясных зор шчасця народнага.

4. На падставе выказвання А. Мальдзіса сфармулайце тэму, мэту прамовы. Кратка ахарактарызуйце аўдыторыю, якой можна было б адрасаваць гэтае выступленне.

Разам з гістарычным мысленнем знікае гістарычнае сумленне.

5. Дапоўніце фразу сваімі думкамі і разважанымі.
Не толькі абаяльнасць і артыстызм – важныя якасці аратарскага майстэрства
6. Працягніце пачатак фразы арыгінальным, нечаканым параўнаннем.

Вучань стаяў каля дошкі, як...

7. Сфармулайце рытарычнае пытанне, у якім адлюстроўвалася б захапленне любімай справай, кнігай і інш.
8. Выкарыстоўваючы топ “прычына–вынік”, пакажыце, якія негатыўныя наступствы для здароўя чалавека можа мець курэнне.
9. Пры дапамозе абодвух відаў топа “супастаўленне” (“параўнання” і “супрацьпастаўленне”) дайце азначэнне паняццю “вечар”.
10. Выкарыстоўваючы топ “азначэнне” развіце паняцце “куфар”.
11. Пры дапамозе топа “цэлае–часткі” дайце апісанне паняцця “стол”.
12. Сфармулайце некалькі варыянтаў назвы прамовы, у якой можна было б выкарыстаць у якасці цытаты наступнае выказванне У.Арлова.

Блаславёны, хто мае на свеце дом, у якім прамовіў першае слова, навучыўся хадзіць пад стол, а потым датупаў да ганка, бразнуўся з яго і, румзаючы ад страху і болю, папоўз на збітых каленках да весніцаў.

13. Які топ выкарыстаў У.Бутрамееў пры напісанні наступных радкоў?

Крывічы, што пасяліліся на берагах Заходняй Дзвіны, называліся палачанамі. Гэта назва пайшла ад невяліччай рэчкі Палаты, што ўпадала ў Дзвіну. На ёй крывічы пабудавалі свой галоўны горад, і ён таксама атрымаў імя ад гэтай рэчкі – яго назвалі Полацк.

14. Якая рытарычная фігура выкарыстана ў паэтычных радках М.Рудкоўскага?

О бераг дзяцінства –

і. выраю бераг!

Як бацьку, табе я і верыў, і веру.

15. Пры дапамозе якой рытарычнай фігуры В.Жуковіч выяўляе сваё эмацыянальнае адчуванне жыцця?

Натаміла дарога.

Ап'янілі вятры.

Закалыхала воблачка...

Божа, як хораша жыць!

16. Назавіце рытарычны троп, што дапамагае А.Разанаву найлепшым чынам раскрыць сутнасць з'яў, значэнні якіх асэнсоўваюцца ў паэтычных радках.

Будзень – падзея, свята – з'ява,

Будзень – агледзіны, свята – сватанне,

Будзень распачынае, свята вячае,

Будзень – жаніх, свята – нявеста,

Будзень – “будзень”, свята – вяселле.

17. Сфармулюйце аргумент, тэматычна звязаны з народным выслоўем “без мукі няма нясукі”.

18. Сфармулюйце аргумент, тэматычна звязаны з народным выслоўем “страх мае вочы вялікія”.

19. Распрацуйце партытуру чытання верша С. Законнікава “Вечная радня”. Патлумачце значэнне зробленых вамі паўз.

Як поле, у людзей душа адкрыта,

Пасей добра зярняты ў глебу ты –

Добра саспее колас залаты.

І ў маіх грудзях шапоча жыта

Аб нечым светлым, родным і святым.

У жыта з небыццём няма агулу.

Будзь бласлаўленай прадзедаў сяўня,

Што падарыла мне пачатак дня,

Прынесла песню, накарміла і абула...

Жыццё і жыта – вечная радня.

20. Сфармулюйце мэту чытання верша Янкі Сіпакова “Свая мова”.
Ахарактарызуйце інтанацыю чытання твора.

Як прабабка мая казалася:

– *Жыта;*

Як бабуля мая спявала:

– *Жыццё;*

Як мама мая ласкавала:

– *Мова –*

Каб так і для сына майго –

Жыццё;

Каб так і для ўнука майго –

Мова...

Свая мова –

З веку ў век.

21. Знайдзіце і назавіце ва ўрыўку з верша Янкі Сіпакова гукавую рытарычную фігуру, вызначце, з якой мэтай яна выкарыстоўваецца.

Калі дажджуеш у самоце

Пад шэпт суцішаны дажджын,

Здаецца, з імі ты ў палёце,

А не вось тут – адзін, адзін.

22. Дайце каментарый, патлумачце выслоўе:

Спрацацца ўмее шмат хто, мала хто ўмее проста гутарыць. А.Алкот

23. Выкажыце вашае разуменне выказвання А.Маруа:

Гутарка – гэта збудаваць, якое ўзводзяць сумеснымі намаганнямі.

24. Да якой часткі строгай хрыі можна адесці выказванне У. Калесніка? Чаму?

Закон у разуменні Скарыны – гэта універсальны сродак уладкавання і кіравання грамадствам сродак выхавання людзей: і каралёў, і падданных, рэгулятар жыццёвайнасці грамадскага арганізма.

25. Які фізіялагічны закон парушаецца ў дадзеным прыкладзе?

Маладая была ўжо не маладой. Ёй было не менш за трыццаць гадоў.

26. Якая рытарычная фігура выкарыстана ва ўрыўку з прамовы Янкі Купалы?

Цяжкая была наша доля ў мінулым. Многа гора, бед і няшчасця зазнала наша зямля <...> Ды не схіляў пакорна галавы наш народ.

27. Вызначце, які прыём актывізацыі ўвагі слухача выкарыстоўвае У. Караткевіч.

Вось ён [К. Каліноўскі] сядзіць з пяром над пробнымі водціскамі “Мужыцкай праўды”. А мы сочым за ходам яго думак і згаджаемся з імі. І мы адчуваем фізічны боль, калі ўяўляем яго на эшафоце, з мураўёўскай пятлёй на шыі, калі чуем яго апошнія словы.

28. Прыдумайце парадаксальнае заканчэнне фразы:

Чым больш вы скажаце, тым...

29. Вымаўляйце прымаўкі з пэўнай інтанацыяй, тэмбравай афарбоўкай. Патлумачце іх сэнс.

У пустой птушкі пустая песня (пашкадуйце птушку; пасварыцеся на птушку). *Вялікі целам, ды малы дзелам* (расчаравана; з'едліва).

30. Праілюструйце выкананне трэнінгу размеркаванага выдыху з дапамогай тэкставага матэрыялу (верш “Галінка і верабей” Максіма Танка [гл. Дадатак]). Патлумачце тэхніку і мэту выканання.

ДАДАТАК

Тэкст для трэніроўкі размеркаванага выдыху

М. Танк. “Галінка і верабей”

1. *Удых – затрымка*

– Галінка-вярбінка, –

Прасіў верабей, –

Мо пакалыхала б

Маіх ты дзяцей?

2. *Удых – затрымка*

Галінка не хоча

Дзяцей калыхаць,

– Ідзіце, казулі,

Галінку ламаць.

3. *Удых – затрымка*

Казулі не хочуць.

4. *Удых – затрымка*

– Ідзіце, ваўкі,

Лавіці, караці

Казуляў такіх,

Якія не хочуць

Галінку ламаць.

Якая не хоча

Дзяцей калыхаць.

5. *Удых – затрымка*

Ваўкі не схацелі.

6. *Удых – затрымка*

– Прыходзьце, стральцы,

Каб непаслухмяных

Ваўкоў правучыць,

Якія не хочуць

Казуляў караць,

Якія лянца

Галінку ламаць,

Якая не хоча

Дзяцей калыхаць...

7. *Удых – затрымка*

Пайшлі паляўнічыя

Ў лес па звяроў.

Спалохана зверы
Пабеглі з дуброў,
Пабеглі казуляў
Лавіць і караць;
Казулі пабеглі
Галінку ламаць;
Галінка-вярбінка
Са страху хутчэй
Давай калыхаць
Вераб'іных дзяцей.

8. Удых – затрымка

З тых дзён без спачынку,
Каб кожны быў рад,
Кальша галінка
Усіх птушанят.

Каб набыць навыкі выкарыстання розных аб'ёмаў дыхання, неабходна трэніравацца на тэкставым матэрыяле. У час трэніроўкі трэба старацца не толькі палепшыць тэхнічны бок выканання (выкананне тэксту на адным дыханні), але і данесці да слухачоў змест, што закладзены ў тэксце.

Пры выкананні тэкставага практыкавання звяртаецца ўвага на захаванне парадку ўдыхаў і выдыхаў, таму што ад гэтага залежыць аб'ём дыхання. Калі ў час трэніроўкі будзе збытаны тэкст або паслядоўнасць дыхання, практыкаванне абавязкова трэба пачынаць спачатку з той прычыны, што працэс дыхання ў такім выпадку парушаецца.

Тэкставае практыкаванне выконваецца наступным чынам. Стаць роўна, злёгка падцягнуць ніжнебрушныя мышцы, зрабіць спакойны ўдых камбінаваным тыпам дыхання, пасля якога міжволі адбываецца затрымка, бо чалавек не можа адразу пасля ўдыху перайсці да чытання тэксту або размовы.

Перш чым пачынаць трэніроўку, трэба разабрацца ў сэнсавай сутнасці літаратурнага матэрыялу. Нельга трэніраваць адразу ўвесь верш. Спачатку выконваецца першыя тры часткі. Сёму частку верша цяжка бывае выканаць на адным дыханні, таму пасля слоў “галінку ламаць” рэкамендуецца зрабіць дабор дыхання (імгненны ўдых), каб атрымаць магчымасць сказаць астатнія словы, не парушаючы лагічнай і эмацыянальна-вобразнай выразнасці чытання верша.

IV. ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ

Вучэбная праграма па дысцыпліне «Рыторыка»

УСТАНОВА АДУКАЦЫІ

**“БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ПЕДАГАГІЧНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ
ІМЯ МАКСІМА ТАНКА”**

ЗАЦВЯРДЖАЮ

Прарэктар па вучэбнай рабоце

_____ У.У. Шлыкаў

“ ____ ” _____ 2013 г.

Рэгістрацыйны № УД-33-02-115-2013/баз.

РЫТОРЫКА

Вучэбная праграма ўстановы вышэйшай адукацыі па факультатыўнай дысцыпліне для спецыяльнасцей:

1-02 03 01 Беларуская мова і літаратура;

1-02 03 03 Беларуская мова і літаратура. Замежная мова (англійская)

2013 г.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

СКЛАДАЛЬНІК:

Д.Я. Дрозд, выкладчык кафедры беларускай літаратуры і культуры ўстановы вышэйшай адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка».

РЭЦЭНЗЕНТЫ:

М.В. Трус, загадчык кафедры беларускай філалогіі ўстановы вышэйшай адукацыі «Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт», кандыдат філалагічных навук, дацэнт;

Д.В. Дзятко, загадчык кафедры беларускага мовазнаўства ўстановы вышэйшай адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка», кандыдат філалагічных навук, дацэнт

РЭКАМЕНДАВАНА ДА ЗАЦВЯРДЖЭННЯ:

Кафедрай беларускай літаратуры і культуры ўстановы вышэйшай адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка» (пракакол № 10 ад 24.04.2013);

Загадчык кафедры

_____ І.М. Гоўзіч

Саветам факультэта беларускай і рускай філалогіі ўстановы вышэйшай адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка» (пракакол № 9 ад 24. 04. 2013)

Старшыня

Савета факультэта

_____ В.Д. Старычонок

Адказы за рэдакцыю: Д.Я. Дрозд

Адказы за выпуск: Д.Я. Дрозд

Афармленне вучэбнай праграмы і суправаджаючых яе матэрыялаў дзеючым патрабаванням Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь адпавядае

Метадыст вучэбна-метадычнага
упраўлення БДПУ

_____ (подпіс)

_____ (ініцыялы, прозвішча)

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

У сучасным грамадстве набыццё навыкаў прамоўніцкага майстэрства з'яўляецца неад'емным элементам падрыхтоўкі спецыялістаў практычна ва ўсіх сацыяльных прафесіях. Выказаць свае думкі дакладна, лаканічна, красамоўна асабліва неабходна настаўніку-славесніку, для якога майстэрства вуснага публічнага выказвання – найважнейшы інструмент у прафесійнай дзейнасці.

Дысцыпліна “Рыторыка” знаёміць студэнтаў з гісторыяй, асновамі тэорыі, практыкай і тэхнікай прамоўніцкага майстэрства. Гэтая дысцыпліна паспрыяе аратарскаму, а таксама агульнакультурнаму, інтэлектуальнаму развіццю будучых настаўнікаў.

Выкладанне рыторыкі заснавана на выкарыстанні ведаў, атрыманых студэнтамі не толькі ў працэсе навучання грамадскім (“Філасофія”, “Псіхалогія” і інш.) або лінгвістычным дысцыплінам. Рыторыка самым цесным чынам звязана і з навукай аб літаратуры. Акрамя таго ў складванні рытарычных традыцый менавіта літаратары, майстры мастацкага слова ва ўсе часы адыгрывалі надзвычай важную ролю.

Мэта выкладання дысцыпліны – набыццё асноўных тэарэтычных ведаў у галіне рыторыкі, неабходных для практычнага валодання эфектыўным і рытарычна культурным маўленнем, актывізацыя маўленчай дзейнасці студэнтаў, павышэнне ўзроўню аратарскага майстэрства.

Асноўныя задачы:

- пазнаёміць студэнтаў з гісторыяй рыторыкі, як навукі і мастацтва, з асновамі тэорыі прамоўніцкага мастацтва і міжасобасных маўленчых зносін;
- закласці асновы валодання майстэрствам живога вуснага слова (прамоўніцкім майстэрствам, майстэрствам пераканання і аргументацыі, вядзенню гутаркі, сцэнічным чытаннем і інш.);
- сфарміраваць навыкі пабудовы выказванняў у форме завершаных тэкстаў розных жанраў і дасягнення камунікатыўнага кантакту са слухачамі ў час выступлення;
- навучыць рабіць рытарычны аналіз тэксту, аналізаваць публічныя выказванні (чужыя і свае);
- выпрацаваць уменні знаходзіць магчымыя спосабы пераканання адносна прадмета маўлення і правільнай пабудовы аргумента;
- фарміраваць уменні і навыкі выразнага чытання мастацкіх тэкстаў, што выключна важна для паспяховай працы настаўніка-славесніка;
- навучыць будучых настаўнікаў валодаць сваім голасам, маўленчым апаратам, дзеля максімальнай эфектыўнасці педагагічнай камунікацыі.

У выніку вывучэння дысцыпліны спецыяліст павінны *ведаць:*

- асноўныя звесткі з гісторыі красамоўства і паняцці тэорыі рыторыкі;

- законы рыторыкі;
- спосабы і прыёмы стварэння, запамінання, выканання публічнага выказвання;

- тэхнічныя сродкі маўлення; спецыяльныя практыкаванні для развіцця голасу, дыкцыі, дыхання;

- асновы выканальніцкага аналізу мастацкага тэксту;

- спосабы вядзення спрэчкі і гутаркі.

У выніку вывучэння дысцыпліны спецыяліст павінен *умець*:

- спалучаць тэарэтычныя веды з падрыхтоўкай уласных выказванняў;

- ствараць маўленчыя творы з улікам мэты, сітуацыі зносін, складу аўдыторыі;

- аналізаваць выкананне свайго і чужога тэксту;

- увасабляць у вусным жывым слове (выразна чытаць) аўтарскі тэкст;

- прымяняць прыёмы аргументацыі.

У выніку вывучэння дысцыпліны спецыяліст павінен *валодаць*:

- навыкамі свабоднага карыстання адпаведным літаратуразнаўчым апаратам пры рашэнні канкрэтных задач;

- навыкамі выразнага чытання твораў;

- навыкамі публічнага выступлення.

На выкладанне прадмета “Рыторыка” вучэбным планам адводзіцца 20 лекцыйных гадзін.

ПРЫКЛАДНЫ ТЭМАТЫЧНЫ ПЛАН

	Назвы раздзелаў і тэм	Аўдыторных гадзін		
		Усяго	У тым ліку	
			Лекцый	Практ.
1	Рыторыка як навука і мастацтва	2	2	
1.1	Спецыфіка, асноўныя паняцці, значэнне рыторыкі	1	1	
1.2	Гісторыя рытарычных традыцый	1	1	
2	Адметнасці вуснай публічнай прамовы	2	2	
3	Дакамунікатыўная праца з прамовай	6	6	
3.1	Праца са зместам і формай прамовы. Інвенцыя і дыспазіцыя	2	2	
3.2	Слоўнае афармленне прамовы. Элакуцыя	2	2	
3.3	Запамінанне прамовы. Меморыя	2	2	
4	Камунікатыўны этап працы з прамовай	6	6	
4.1	Тэхніка маўлення	2	2	
4.2	Выканальніцкі аналіз мастацкага тэксту	2	2	
4.3	Прамоўца і слухач: асновы ўзаемадзеяння	2	2	
5	Дыялагічнае маўленне	4	4	
5.1	Гутарка і спрэчка як формы дыялагічнага маўлення	2	2	
5.2	Практыка дыялагічнага маўлення	2	2	
Усяго		20	20	

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ

Тэма 1. РЫТОРЫКА ЯК НАВУКА І МАСТАЦТВА

1.1 Спецыфіка, асноўныя паняцці, значэнне рыторыкі

Роля прамоўніцкага майстэрства ў сацыяльнай сферы жыццядзейнасці, у прафесійнай дзейнасці настаўніка-філолага. Прадмет, змест і задачы рыторыкі. Паняцці *прамоўніцкае майстэрства, красамоўства, майстэрства вуснага публічнага выступлення, рытар, прамоўца, красамоўца* і інш. Сувязь рыторыкі з іншымі навукамі і адукацыйнымі дысцыплінамі. Спецыфіка ўзаемаадносін рыторыкі і літаратуры. Уплыў на станаўленне і развіццё рыторыкі палітыкі, сацыякультурных фактараў.

Агульная і прыватныя рыторыкі. Агульная рыторыка, яе змест (рытарычны канон, араторыя, эрыстыка, майстэрства гутаркі, рыторыка паўсядзённых зносін, этнарыторыка) і законы. Рыторыка як навук пераконваць (катэгорыі *логас, этас, пафас*).

Тыпалогія прамоў. Аднапаведнасць маўлення тыпу сітуацыі. Старажытная класіфікацыя прамоў у залежнасці ад мэты і часу выступлення (эпідэйктычная, дылібірatoryўная, судовая прамоў). Класіфікацыя прамоў у залежнасці ад дакладных мэт прамоўцы. Класіфікацыя прамоў па стылях. Жанрава-тэматычная класіфікацыя прамоў.

1.2 Гісторыя рытарычных традыцый

Узнікненне прамоўніцкай практыкі рытарычнай навукі, фактары гэтага ўзнікнення. Рыторыка Антычнасці. Вучэнне сафістаў і прычыны яго заняпаду. Паняцце *сафізм*. Сократ і Платон аб сафістычнай рыторыцы. Асноўныя палажэнні “Рыторыкі” Арыстоцеля. Прамовы Дэмасфена як найлепшы ўзор старажытнагрэчаскага красамоўства. Прыёмы ўздзеяння на слухачоў у *філіпіках* Дэмасфена. Дасягненні старажытнарымскага красамоўства. Рытарычны ідэал Цыцэрона. Прамоўца-практык, настаўнік рыторыкі Квінтыліян, яго ўклад у тэорыю і практыку прамоўніцкага мастацтва.

Рыторыка ранняга хрысціянства і сярэднявечча. Гамілетыка – тэорыя царкоўнага прапаведніцтва, прычыны яе ўзнікнення. Прапаведнікі Іаан Златавуст, Фама Аквінскі, Аўгустын Блажэнны. Уклад Кірылы Тураўскага, Еўфрасініі Полацкай, Кліменція Смаляціча ў распрацоўку айчынных традыцый красамоўства.

Рыторыка эпохі Адраджэння як сродак самавыяўлення, спосаб сцвярджэння свабоды асобы. Узлёт еўрапейскай рыторыкі (Я. Гус, Вальтэр, Дзідро, Фенелон і інш.). Высокія дасягненні айчыннага красамоўства. Уклад Ф. Скарыны, С. Буднага, М. Смятрыцкага, Л. Зізанія, С. Зізанія, Л. Сапегі і інш. у станаўленне нацыянальнай мовы і развіццё прамоўніцкага мастацтва Беларусі. “Практычнае красамоўства” С. Лауксмiна.

Развіццё і крызіс рыторыкі Новага часу. Першы перакладзены з латыні падручнік “Рыторыка”. Прамоўца з беларускіх зямель Ф. Пракаповіч. М. Ламаносаў і яго “Сціслае настаўленне па красамоўству”. Рыторыкі М. Сперанскага, І. Рыжскага, М. Кашанскага. Уклад у развіццё рытарычнай

навукі Ф. Галянскага. Прамоўніцкая публіцыстыка Беларусі XIX стагоддзя (К. Каліноўскі, Ф. Багушэвіч). Школа рускага акадэмічнага красамоўства канца XIX стагоддзя (Д. Мендзелеў, М. Лабачэўскі, А. Макарэнка, П. Лесгафт і інш.)

Праблемы рыторыкі XX ст. Функцыі майстэрства агітатара і прапагандыста ў савецкі перыяд. Улад беларускіх пісьменнікаў у развіццё нацыянальнага красамоўства. Аднаўленне класічных традыцый рыторыкі ў сярэдзіне XX ст. Фактары ўзнікнення неарыторыкі. Мэты і задачы неарыторыкі. Рыторыка і нацыянальная культура. Пытанні білінгвізма ў сучаснай маўленчай практыцы.

Тэма 2. АДМЕТНАСЦІ ВУСНАЙ ПУБЛІЧНАЙ ПРАМОВЫ

Структура зносін і маўленчай сітуацыі. Адрозненні публічнай прамовы ад іншых відаў зносін. Умовы эфектыўнасці прамовы. Вобраз рытара-прафесіянала. Паводзіны прамоўцы і аўдыторыі. Структура рытарычнага працэсу (інвенцыя, дыспазіцыя, элакуцыя, меморыя, акцыя). Дакамунікатыўныя і камунікатыўныя этапы працы з прамовай (вызначэнне тэмы, мэты, назапашванне і асэнсаванне матэрыялу, выпрацоўка кампазіцыі і праца са слоўным афармленнем прамовы, запамінанне і ўвасабленне тэксту). Камунікатыўны этап як адзінства лінгвістычных, паралінгвістычных, кінетычных дзеянняў прамоўцы і адваротна і сувязі са слухачамі. Рытарычны аналіз, ацэнка эфектыўнасці публічнага выступлення.

Тэма 3. ДАКАМУНІКАСЦІВАЯ ПРАЦА З ПРАМАВАЙ

3.1 Праца са зместам і формай прамовы. Інвенцыя і дыспазіцыя

Правілы выбару тэмы, яе раскрыцця, фармулёўкі, складання папярэдняга плану. Адпаведнасць тэмы зместу, яснасць, лаканічнасць прамовы. Вызначэнне агульнай і канкрэтнай мэты прамовы. Спецыфіка збору і падрыхтоўкі матэрыялаў для выступлення. Патрабаванні і рэкамендацыі да падбору і асэнсавання матэрыялаў па тэме. Паняцце *сэнсавыя мадэлі* развіцця маўлення. Сутнасць топікі, функцыя топаў у працэсе складання прамовы. Сэнсавыя мадэлі “род і від”, “частка і цэлае”, “азначэнне”, “уласцівасць”, “супастаўленне”, “прычына – вынік”, “абставіны”, “прыклад”, “сведчанне” і іх прымяненне ў стварэнні тэкстаў розных тыпаў і жанраў.

Рытарычныя правілы кампазіцыі (лагічнасць, узаемаабумоўленасць структурных частак, унутранае адзінства, падпарадкаванне галоўнай ідэі). Структурныя часткі прамовы (зачын, уступ, галоўная частка, заключэнне, канцоўка) і прыёмы іх арганізацыі ў адпаведнасці са зместам, мэтай выступлення, са складам і псіхалагічнымі асаблівасцямі аўдыторыі. Метады выкладу і размяшчэння матэрыялу прамовы (храналагічна-паслядоўны, ступенчаты, канцэнтрычны, дэдуктыўны, індуктыўны метады, метады аналогіі). Рэкамендацыі старых рыторыкаў да размеркавання ідэй у выступленні. Паказчыкі якаснага апавядання: яснасць, сцісласць, праўдападобнасць, паступовае нарастанне “цікавасці” да кульмінацыі і развязкі ў заключэнні. Структура творчага апісання. Класічная і “вольная” будова прамовы-разважання (хрыі).

3.2 Слоўнае афармленне прамовы. Элакуцыя

“Залатое” правіла элакуцыі. Этапы слоўнага афармлення прамовы. Камунікатыўныя якасці маўлення (правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, дарэчнасць, чысціня, багацце, выразнасць). Стылёвая апрацоўка прамовы. Роля сродкаў выяўленчай выразнасці ў афармленні тэксту. Рытарычныя тропы і іх функцыянальнае прызначэнне ў маўленні. Класіфікацыя тропаў. Паняцці і прызначэнне метафары, параўнання, эпітэта, гіпербалы, літоты, алюзіі, парадокса, іроніі, каламбура, аксюмарана, антытэзы, метаніміі, сінекдахі, перыфразы, плеанізма, эўфемізма. Паняцце *рытарычная фігура* і яе віды (анафара, аплікацыя, градацыя, дыяфара, кальцо, паралелізм, эпіфара, зейгма, інверсія, парцэляцыя, эліпсіс, паліндром, акраверш, алітэрацыя, асананс, гукаперайманне, рытарычны вокліч, адмірацыя, рытарычны зварот, апастрофа, рытарычнае пытанне, дубітацыя). Прымяненне прыёмаў ажыўлення прамовы (прымавак і прыказак, фазеалагізмаў, афарызмаў, цытат, ускоснай мовы).

3.3 Запамінанне прамовы. Меморыя

Памяць і яе тыпы. Фактары, якія садзейнічаюць развіццю памяці. Роля асацыятыўных сувязяў у сістэме запамінання. Умовы эфектыўнага запамінання тэксту. Мнемоніка: прыёмы запамінання інфармацыі (прыём паўтору, прыём месца, прыём візуалізацыі, прыём асацыяцый, мнематэхнічныя прыёмы і інш.) і спецыфіка іх прымянення. Рэпетыцыя выступлення і яе віды. Прамова-імправізацыя (экспромт), адметнасці яе выканання.

Тэма 4. КАМУНІКАТЫЎНЫ ЭТАП ПРАЦЫ З ПРАМОВАЙ

4.1 Тэхніка маўлення

Асноўныя элементы тэхнікі маўлення (маўленчае дыханне, галасавыя магчымасці, дыкцыя, інтанацыя), іх роля ў развіцці прамоўніцкага майстэрства і ў прафесійнай дзейнасці настаўніка. Будова маўленчага апарату. Віды і тыпы дыхання. Спецыфіка маўленчага дыхання. Паняцце і пастаноўка фанатэчнага дыхання. Маўленчы голас і яго элементы (тэмбр, сіла гуку, дыяпазон, рэгістр). Якасці гучання голасу (палётнасць, вынослівасць, сугестыўнасць). Трэнінг голасу. Дыкцыя. Недахопы дыкцыі, іх прычыны і спосабы выпраўлення. Артыкуляцыйная гімнастыка. Інтанацыя як сродак выразнага маўлення, яе функцыі і асноўныя элементы (паўза, інтэнсіўнасць, лагічны націск, мелодыка, дыяпазонная вышыня, эmfатычная даўжыня, тэмбр).

4.2 Выканальніцкі аналіз мастацкага тэксту

Роля выразнага чытання ў асваенні прамоўніцкага майстэрства і ў прафесійнай дзейнасці настаўніка-славесніка. Мэты і этапы выканальніцкага аналізу мастацкага твора. Умовы дасканалага ўвасаблення твора ў жывым вусным слове. Неабходнасць выпрацоўкі вобразных бачанняў, “ужывання” ў мастацкі твор. Логіка-псіхалагічнае асэнсаванне тэксту (падзел на моўныя такты, вызначэнне лагічных і псіхалагічных паўз, сэнсавых націскаў, меладычнага малюнка). Роля партытуры ў авалодванні майстэрствам выразнага чытання. Спецыфіка распрацоўкі выразнага чытання твораў розных жанраў.

4.3 Прамоўца і слухач: асновы ўзаемадзеяння

Псіхалагічныя навыкі і ўменні прамоўцы. “Аўдыторны шок” і хваляванне, спосабы іх пераадолення. Формы зносін прамоўцы і аўдыторыі (скрыты і адкрыты дыялог). Залежнасць увагі ад зацікаўленасці, інфармаванасці прамоўцы і слухачоў. Сродкі актывізацыі ўвагі слухачоў (кампазіцыйныя, лінгвістычныя, паралінгвістычныя, невербальныя, метадычныя). Сэнсавы бар’ер і яго прычыны. Роля невербальных сродкаў у агучванні прамовы. Пастава і прасторавыя паводзіны прамоўцы, патрабаванні да іх. Класіфікацыя жэстаў (эмацыянальна-экспрэсіўныя, указальныя, выяўленчыя, сімвалічныя, рытмічныя, пераймальныя), правілы карыстання імі. Міміка і зрокавы кантакт з аўдыторыяй.

Тэма 5. ДЫЯЛАГІЧНАЕ МАЎЛЕННЕ

5.1 Гутарка і спрэчка як формы дыялагічнага маўлення

Камунікатыўная культура (эмпатыя, добразычлівасць, ветлівасць, карэктнасць, тактоўнасць, аўтэнтчнасць, дакладнасць, ініцыятыўнасць, непасрэднасць, адкрытасць суразмоўцаў). Агульныя правілы вядзення гутаркі. Віды гутарак і тыпы суразмоўцаў (кіруючы, раўнапраўны). Класіфікацыя спрэчак. Суадносіны паняццяў *спрэчка, палеміка, дэбаты, дыскусія, дыспут*. Прынцыпы і правілы вядзення спрэчкі.

5.2 Практыка дыялагічнага маўлення

Этапы “свецкай” гутаркі і рытарычныя патрабаванні да яе. Стратэгіі, якія разбураюць добрую гутарку (святэгія блізкасці і святэгія адчужэння). Патрабаванні да вядзення дзелавой гутаркі, яе асноўныя этапы.

Асноўныя фармальна-лагічныя законы (законы тоеснасці, супярэчнасці, выключанага трэцяга, дастатковага абгрунтавання) і іх выкарыстанне ў спрэчцы. Майстэрства фармулёўкі пытанняў і адказаў у спрэчцы. Паняцце аргументацыі, яе віды (доказы, абвяржэнне, пацвярджэнне, прычанне, тлумачэнне, інтэрпрэтацыя, апраўданне). Палемічныя правілы і прыёмы (карэктныя і некарэктныя) пераканання суразмоўцаў.

ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА

ЛІТАРАТУРА

Асноўная:

1. Берков, В.Ф. Культура диалога : уч.-метод. пособие / В.Ф. Берков, Я.С. Яскевич. – Минск : Новое знание, 2002. – 152 с.
2. Булыка, А.М. Красамоўства ў Беларусі : хрэстаматыя / А.М. Булыка. – Мінск : Універсітэцкае, 2002. – 178 с.
3. Волков, А.А. Основы риторики : учеб. пособие для вузов / А.А. Волков. – М. : Академический проект, 2005. – 301 с.
4. Голубев, В.Л. Риторическое знание и оратория в Беларуси (X – XIX века) / Голубев В.Л. – Минск : Академия МВД Республики Беларусь, 2009. – 122 с.
5. Голубев, В.Л. Риторика / Голубев В.Л. – Минск : ТетраСистемс, 2008. – 222 с.
6. Каляда, А. А. Выразнае чытанне : вуч. дапам. для студ. філал. фак. пед. ін-таў. – Мінск : Выш. шк., 1989. – 269 с.
7. Каляда, А. А. Беларускае літаратурнае вымаўленне : практыкум па дыкцыі і арфаэпіі. – Мінск : Тэхналогія, 2006. – 96 с.; 2 электронных аптычных дыска (CD-ROM).
8. Кузнецов, И.Н. Риторика / И.Н. Кузнецов. – Минск : ТетраСистемс, 2003. – 560 с.
9. Львов, М.Р. Риторика. Культура речи : учеб. пособие для вузов по пед. специальностям / М.Р. Львов. – М. : Изд. центр “Academia”, 2002. – 271 с.
10. Станкевіч, А.А. Риторыка : вучэб. дапам. / А.А. Станкевіч. – Мінск : РІВШ, 2010. – 316 с.

Дадатковая:

1. Авакян, Г.С. Палітычныя мысліцелі і гуманісты Беларусі / Г.С. Авакян, М.Р. Кузняцоў, М.П. Сінькевіч. – Мінск : ТАА “Элайда”, 2002. – 96 с.
2. Далецкий, Ч. Риторика: заговори, и я скажу, кто ты / Ч. Далецкий. – М. : Омега-Л, 2004. – 486 с.
3. Леммерман, Х. Уроки риторики и дебатов : пер. с нем. / Х. Леммерман. – М. : Уникум Пресс, 2002. – 336 с.
4. Ментцель, В. Риторика : искусство говорить свободно и убедительно : пер. с нем. / В. Ментцель. – М. : Омега-Л, 2007. – 132 с.
5. Михневич, А.Е. Речевое мастерство преподавателя / А.Е. Михневич. – Минск : ЧИУП, 2007. – 57 с.
6. Пиз, А. Новый язык телодвижений : как читать мысли окружающих по жестам : расширенная версия : пер. с англ. / Аллан Пиз, Барбара Пиз. – Москва : Эксмо, 2006. – 411 с.
7. Подобед А.С. Практическая риторика : учеб. пособие / А.С. Подобед. – Минск : Акад. упр. при президенте РБ, 2001. – 360 с.

8. Сопер, П. Основы искусства речи : пер. с англ. / П. Сопер. – М. : Прогресс; Прогресс-Академия, 1992. – 416 с.

9. Филиппов, А.В. Публичная речь в понятиях и упражнениях : учеб. пособие / А.В. Филиппов. – Москва : Академия, 2002. – 155 с.

10. Шешко, Н.Б. Риторика / Н.Б. Шешко. – Минск : Современная школа, 2007. – 272 с.

ПРАМОЎЦА І СЛУХАЧ: АСНОВЫ ЎЗАЕМАДЗЕЙНЯ

Прыкладныя тэмы выказванняў

1. Гістарычная памяць – аснова захавання будучыні.
2. Люблю цябе, Белая Русь.
3. У чым жы сутнасць чалавечага быцця?
4. Сям'я ці кар'ера: што важнейшае?
5. Інтэрнет ці кніга: што пераможа?
6. Мае незабыўныя ўражанні.
7. Дзякуй табе, дарагі мой настаўнік.
8. Будзем берагчы прыроду разам.
9. Трэба дома бываць часцей...
10. Школа будучага.
11. Мой любімы горад.
12. Вакол столькі цікавага...
13. Даражыце кожным імгненнем жыцця.
14. Дарыце людзям радасць.
15. Бацькі і дзеці.
16. Ода студэнцтву.

РЭКАМЕНДАЦЫІ І ПАТРАБАВАННІ

ДА ПАДРЫХТОЎКІ ВЫСТУПЛЕННЯ ПЕРАД АЎДЫТОРЫЯЙ

1. Дакладна сфармулюйце мэту выказвання.
2. Уважліва вывучыце вобраз аўдыторыі.
3. Вызначце стратэгію і тактыку прамовы, прадумайце магчымую форму зносін з аўдыторыяй, сродкі актывізацыі ўвагі слухачоў.
4. Падбярыце неабходны матэрыял па тэме выказвання.
5. Абдумайце кампазіцыю прамовы, складзіце план, запішыце прамову.
6. Карыстайцеся тропамі і рытарычнымі фігурамі.
7. Сачыце, каб вашы жэстава-мімічныя паводзіны былі лагічна апраўданыя зместам прамовы.
8. Умела карыстайцеся галасавымі магчымасцямі.
9. Карыстаючыся прыёмам і запамінання, захавайце тэкст прамовы ў памяці.
10. Прадумайце пытанні, якія могуць узнікнуць у слухачоў у час ці ў канцы выступлення.

ПЛАН АНАЛІЗУ ПУБЛІЧНАГА ВЫСТУПЛЕННЯ

1. Вызначце від прамовы.
2. Вызначце тып маўлення і стыль выказвання. Якія моўныя сродкі адпаведныя (ці не адпаведныя) стылю выкарыстаў прамоўца?
3. Вызначце метады выкладу і размяшчэння матэрыялу прамовы.
4. Дайце ацэнку уступу і заключэнню выказвання.
5. Як трымаўся аратар перад аўдыторыяй? (упэўненасць, страх перад аўдыторыяй, пераадоленне страху ў працэсе выступлення)
6. Наколькі былі адэкватныя гучнасць і тэмп маўлення?
7. Ці ўклаўся аратар у адведзены рэгламент?
8. Назавіце, якія сродкі актывізацыі слухачоў былі выкарыстаны.
9. Як вы зразумелі асноўную думку выказвання?
10. Што засталася незразумелым? З чым вы не пагаджаецеся? У чым вас пераканаў (ці не пераканаў) аратар?
11. Вызначце рэакцыю аўдыторыі на выказванне.

ПРАСПЕКТ РЕКАМЕНДАЦЫІ ДА ПАДРЫХОТОВКІ ТЭМАТЫЧНЫХ ГУТАРАК І СПРЭЧАК.

Агульныя правілы вядзення гутаркі

Той, *хто гаворыць*, павінен:

6. Быць ветлівым, карэктным.
7. Аднесціся да суразмоўцы асабліва ўважліва: праверыць (пацікавіцца), ці можа чалавек зараз аддаць вам хвіліну ўвагі, ці не парушаеце вы яго планы.
8. Пад час размовы ў цэнтры ўвагі пастаянна павінен быць суразмоўца (а не ўласнае “я”): не навязваць суразмоўцы ўласных меркаванняў і ацэнак, умець стаць на месца партнёра.
9. Увесь час падтрымліваць цікавасць суразмоўцы, пабуджаць да працягу зносін, прымягаць яго да саўдзельніцтва: “вы, безумоўна, ведаеце” і г. д., выкарыстоўваць зварот, рытарычныя пытанні.
10. Правільна размяркоўваць увагу, імкнуцца аганізаваць агульную размову, калі ў гутарцы ўздзельнічаюць некалькі чалавек: знаходзіць формы зносін, цікавыя ўсім суразмоўцам.

Той, *хто слухае*, павінен:

8. Быць ветлівым, карэктным.
9. Аднесціся да суразмоўцы асабліва ўважліва: калі да вас звярнуліся – трэба адарвацца ад сваіх спраў і ўважліва выслухаць суразмоўцу. Адключайцеся ад знешніх “перашкод”, не спрабуйце слухаць і адначасова выконваць іншыя справы.
10. Пад час размовы ў цэнтры ўвагі пастаянна павінен быць суразмоўца (а не ўласнае “я”): не перабіваць таго, хто гаворыць, каб не парушыць яго думку, праяўляць увагу да маўлення перш за ўсё невербальнымі сродкамі. Заўсёды выслухоўваць суразмоўцу да канца.
11. Імкнуцца зразумець, глыбока ўсвядоміць пазіцыю таго, хто гаворыць, зрабіць аналіз, вывады. Навучыцца знаходзіць самыя каштоўныя звесткі ў атрыманай інфармацыі.

12. Увесь час падтрымліваць цікавасць суразмоўцы, пабуджаць да працягу зносін: рэагаваць на маўленне кароткімі рэплікамі, нахшталт “гэта цікава!”, “няўжо” і інш.

13. Правільна размяркоўваць увагу, імкнуцца арганізаваць агульную размову, калі ў гутарцы ўздзельнічаюць некалькі чалавек: не трэба адказваць на пытанні ўсім суразмоўцам; пры жаданні пачуць меркаванне пэўнага чалавека, звярнуцца непасрэдна да яго.

14. Не адводзіць вочы ад суразмоўцы. Жэсты і міміка павінны падкрэсліць, што вы зацікаўлены тым, пра што вам гавораць.

Прынцыпы і правіла вядзення спрэчкі

10. Трэба ведаць мэту спрэчкі (даказаць свае думкі, пераканаць праціўніка і г.д.).

11. Спрэчка павінна мець тэму, каб паціўнікі маглі вызначыць свае падыходы да пытання, якое выносіцца на абмеркаванне.

12. Прадмет спрэчкі павін быць зразумелым для ўдзельнікаў.

13. Тэма не павінна змяняцца ў працэсе абмеркавання, але можа ўдакладняцца.

14. Спрэчка мае сэнс толькі пры наяўнасці несумяшчальных пазіцый.

15. Спрэчка прадугледжвае наяўнасць агульнага падмурка для пазіцый бакоў.

16. У спрэчцы яго ўдзельнікі павінны прытрымлівацца правіл фармальнай логікі:

- правіл пастаноўкі пытанняў і адказаў на іх;

- правіл і патрабаванняў, якія прад’яўляюцца логікай да агументацыі;

- неабходна прытрымлівацца асноўных фармальна-лагічных законаў, якія гарантуюць правільнасць разважання: яго дакладнасць, несупярэчлівасць, паслядоўнасць, абгрунтаванасць.

17. У працэсе спрэчкі неабходна прытрымлівацца ўмоў эфектыўнага слухання: падтрымліваць зрокавы кантакт, звяртаць увагу на голас, міміку, жэсты, пастава суразмоўцы і інш.

18. У спрэчцы павінны вытрымлівацца маральныя нормы чалавечых зносін:

- трэба ўмець выслухаць аргументы праціўніка, імкнуцца зразумець іх;

- сваю пазіцыю выкладаць з гонарам, патрэбнай вытрымкай;

- праяўляць павагу да ідэй, перакананняў, веры праціўніка, не зневажаць рэзкімі словамі, не кпіць з чужых перакананняў і г.д.

ПРЫКЛАДНЫЯ ТЭМЫ ГУТАРАК

1. Мая будучая прафесія.

2. Добра, вы будзеце ў нас працаваць...

3. Што значыць – быць асобай.

4. Мяне ўзрушыў гэты ўчынак.

5. Пасля наведвання магазіна.

6. Мы абавязкова разгледзім вашу заяву...
7. Люблю працаваць, люблю і адпачываць.
8. На прыёме ў кіраўніка фірмы.
9. Дазвольце з вамі пазнаёміцца....
10. Мой самы памятны дзень.

ПРЫКЛАДНЫЯ ТЭМЫ СПРЭЧАК

1. Чалавек – сябар ці вораг прыроды?
2. Дык у чым жа яно – шчасце?
3. Геніямі нараджаюцца?
4. Ці патрэбна фізічнае выхаванне?
5. Бацькі павінны прымушаць дзяцей вучыцца?
6. Моднае – значыць прыгожае?
7. А мне не спадабаўся гэты кінафільм...
8. Галоўнае ў жыцці чалавека – грошы?
9. Усё на зямлі можна купіць і прадаць?
10. Няма шчасця без кахання?

СПІС

АСНОЎНАЙ І ДАДАТКОВАЙ ЛІТАРАТУРЫ ПА ДЫСЦЫПЛІНЕ

Асноўная

1. Аннушкин В.И. Риторика. Вводный курс: Учеб. пособие. М., 2006.
2. Александров Д.Н. Риторика. – М., 2000.
3. Голуб У. Основы красноречия. — М., 2000.
4. Бурлыка А.М. Красамоўства ў Беларусі. – Мн., 2002.
5. Далецкий Ч. Риторика. – М., 2003.
6. Иванов С.Ф. Специфика публичной речи. – М., 1983.
7. Кузнецов И.М. Риторика. – М., 2000.
8. Леммерман Х. Уроки риторики и дебатов. – М., 2002.
9. Львов М. Риторика. — М., 1999.
10. Михайличенко Н. Риторика. – М., 1998.
11. Мурына Л.А. Рыторыка. – Мн., 1999.
12. Шейнов В.П. Риторика. – Мн., 2000.

Дадатковая

1. Баева О.А. Ораторское искусство и деловое общение. Минск, 2001.
2. Безменова Н.А. Очерки по истории риторики. – М., 1981.

3. Волков А.А. Основы риторики: Учеб пособие для вузов. М., 2003. Доценко Е.Л. Психология манипуляции. М., 1996.
4. Ключев Е.В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция): Учеб. пособие для вузов. М., 1999.
5. Львов М.Р. Риторика. Культура речи: Учеб. пособие. М., 2002.
6. Миронова Т. О технологии информационного террора. М., 2000.
7. Михальская А.К. Основы риторики: Мысль и слово: Учеб. пособие. М., 1996.
8. Михальская А.К. Педагогическая риторика: история и теория: Учеб. пособие. М., 1998.
9. Милич П. Как проводить деловые беседы. М., 1987.
10. Неориторика: генезис, проблемы, перспективы. – М., 1987.
11. Рождественский Ю.В. Теория риторики. – М., 1997.
12. Сопер Поль. Основы искусства речи. – Ростов-на-Дону, 1995.
13. Стернин И.А. Практическая риторика: Учеб. пособие. М., 2003.
14. Таранов П.С. Искусство риторики. – М., 2002.
15. Филиппов А.В., Романова Н.Н. Публичная речь в понятиях и упражнениях: Справочник: Учеб. пособие. М., 2002.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУ